

Ο ΜΑΘΗΤΗΣ ΤΟΥ Δ. ΓΛΗΝΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ
ΚΩΣΤΑΣ Δ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ
(1889 - 1966)
ΜΙΑ ΖΩΗ ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΗ ΣΤΗΝ
ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Είναι πράγματι πρόβλημα το να μιλήσει κανείς για την προσωπικότητα, το έργο και τα εκπαιδευτικά οράματα του Δημήτρη Γληνού. Ωστόσο, ανάλογη μάλλον δυσκολία συνάντησα, όταν έπρωμις την ευθύνη να παρουσιάσω* τον κυριότερο, ίσως, συνεχιστή του έργου του, τον παιδαγωγό Κώστα Σωτηρίου με τον οποίο η έρευνα άρχισε δειλά - δειλά ν' ασχολείται στην τρέχουσα δεκαετία, αποκαλύπτοντας με αρκετή ομολογουμένως καθυστέρηση πτυχές της εκρηκτικής προσωπικότητάς του.

Θάθελα να σας θυμίσω μια σκηνή από την «Αγία Ιωάννα», του Μπέρναρ Σω: Ο επίσκοπος της Ρενς, όταν η Ζαν Ντ' Αρκ γονατίζει και του φιλά τ' άμφια, την ανασηκώνει λέγοντας: «— Σήκω παιδί μου, βλέπω ότι είσαι ερωτευμένη με την εκκλησία». — «Είναι κακό;» ερωτά εκείνη, για να αντιγυρίσει ο ιερωμένος: — «Όχι, αλλά μπορεί να φέρει σε δύσκολη θέση μια μέρα την εκκλησία». Δεν ξέρω, βέβαια, αν τα πράγματα έγιναν ακριβώς έτσι κι ασφαλώς παρέλκει να το εκτιμήσουμε εδώ. Εκείνο, όμως, που γνωρίζω είναι ότι ο Κώστας Σωτηρίου υπηρέτησε με υποδειγματική ευλάβεια τη δική του εκκλησία, την Παιδεία εννοώ, και ποτέ δεν την έφερε σε «δύσκολη θέση». Την προήγαγε και καλλιεργήθηκε απ' αυτήν, δίδαξε και διδάχτηκε. *Όλη του τη ζωή αταλάντευτα σ' αυτήν την αφιέρωσε.*

---

* Την ιδέα της εργασίας οφείλω στον κ. Πέτρο Φιλίππου, που από παλιά είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον Κώστα Σωτηρίου και πρώτος, σε τοπικό επίπεδο, τόνισε την ανάγκη προβολής της προσωπικότητας του Κ.Σ., και των αρχαικών του καταλοίπων.

Κεντρικός στόχος του η βελτίωση της υποβαθμισμένης και υποβαθμιστικής παιδείας του ελληνικού λαού, η θραύση των άκαμπτων μορφών και σχημάτων της, ο εντοπισμός και διάνοιξη της παραγωγικής της κοίτης, η καταδίκη της αυταρχικότητας, η προσαρμογή της εκπαίδευσης στο κοινωνικό γίνεσθαι, κοντολογίς η εξακτίνωσή της σε κάθε επίπεδο της προσωπικής και συλλογικής ζωής.

Πριν από 100 ακριβώς χρόνια, ο Τσέχωφ έγραφε το «Θείο Βάβνια» και ιδρυόταν η Β' Διεθνής. Στην τουρκοκρατούμενη Κρήτη, μετά την άρση από το σουλτάνο βασικών σημείων της Σύμβασης της Χαλέπας, αρχίζει και πάλι η τρομοκρατία. Πρωθυπουργός στην Ελλάδα ο Χαρίλαος Τρικούπης, έργο του οποίου είναι και ο σιδηρόδρομος που από το 1884 συνδέει την Αθήνα με τα Μεσόγεια και το Λαύριο¹. Δήμαρχος Μαρκόπουλου είναι ο Δημήτριος Σωτηρίου² και γυναίκα του η Ειρήνη Ντούνη, η οποία στα μέσα Νοεμβρίου του 1889 φέρνει στον κόσμο το πρώτο τους παιδί, τον Κωνσταντίνο³. Ο ίδιος ο Κώστας Σωτηρίου στα πολύτιμα μαγνητοφωνημένα απομνημονεύματά του⁴ δεν μας μιλάει καθόλου για τα πρώτα παιδικά του χρόνια. Αρχίζει από το Δημοτικό που τέλειωσε στο χωριό του. Τρία γεγονότα έμειναν από τότε ζωηρά αποτυπωμένα στην μνήμη του κι αποτέλεσαν, το καθένα από διαφορετική σκοπιά, σπέρματα παιδαγωγικής αναζήτησης. Το ένα ήταν κάποια ποιήματα που αποστήθιζαν ως μαθητές, το άλλο, ξυλοδαρμός του από το δάσκαλο Νίκα γιατί δεν του πήγε δώρο ένα καρβέλι ψωμί — και το τρίτο, ο τρόπος με τον οποίο ο Γιάννης Περγιαλίτης (ψευδώνυμο του Ιω. Γιαννούκου) του μαθαίνει την ώρα ασκώντας τον μ' ένα ρολόι. «Μου έδειξε», υπογραμμίζει ο Σωτηρίου, «πως η πράξη είναι εκείνη που έχει πολύ μεγάλη σημασία και όχι η θεωρία»⁵.

Την Α' τάξη του Ελληνικού Σχολείου ο Κ.Σ. τελείωσε στο Μαρκόπουλο· τις άλλες δυο στο Κορωπί. Και πάλι η μαρτυρία του⁶ έχει χαρακτήρα ψυχοπαιδαγωγικής αναδρομής. Ο σχολαστικός εκπαιδευτικός Πέτρος Σκληρός γίνεται γι' αυτόν παράδειγμα προς αποφυγή, σε αντίθεση με το δάσκαλο Ζήκο⁷ που τον εντυπωσιάζει με τον τρόπο διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών, ένα τρόπο βασισμένο στην κατανόηση του κειμένου και όχι τη γραμματοσυντακτική του αποστήθιση. Τη μέθοδο Ζήκου θ' ακολουθήσει για να μάθει μόνος του γαλλικά ως πρωτοετής της Ριζαρείου Σχολής κι αργότερα γερμανικά⁸.

Στη Ριζάρειο Σχολή εγγράφεται το 1901 μετά από επιτυχείς εξετάσεις για την πλήρωση δυο κενών θέσεων. Καθηγητής του στα ελληνικά είναι ο φωτισμένος δημοτικιστής Γεώργιος Καρβούνης, ο οποίος είχε την παρρησία δημόσια να ομολογήσει πως αξιολόγησε λανθασμένα το μαθητή του⁹. Η επαφή του με τον συντηρητικό αρχαιοελληνιστή Μιλτ. Πανταζή τον αποστασιοποιεί από το όλο περιβάλλον, επειδή, όπως ομολογεί, η διδασκαλία του «*με έπεισε... πως πρέπει μια ώρα γρηγορότερα να φύγω... αν θέλω να μη χάσω την ευστροφία και την πλαστικότητα του μυαλού μου*»¹⁰. Ωστόσο, δεν θα λησμονήσει τη μαθητική του θητεία στην εκκλησιαστική εκπαίδευση. Κρίνοντας (7.4.1966) το διευθυντή της Ριζαρείου πρ. Πενταπόλεως Νεκτάριο Κεφαλά (Άγιο Νεκτάριο) δέχεται πως «*ήταν καλότατος άνθρωπος*», πως «*ό,τι έλεγε να κάνουν οι άλλοι, το έκανε πρώτος*»¹¹. Στις 16 Απριλίου 1959 τασσόμενος στη Βουλή υπέρ της δημοκρατικής διοίκησης της Εκκλησίας της Ελλάδος τονίζει στον αρμόδιο υπουργό: «*τα λόγια βγαίνουν από το στόμα ενός παλαίμαχου εκπαιδευτικού και αποφοίτου της Ριζαρείου Σχολής*»¹².

Τις εγκύκλιες σπουδές του ο Κ. Σ. θα ολοκληρώσει στο Βαρβάκειο Γυμνάσιο. Οι καθηγητές του συμβουλεύουν τον πατέρα του: «*Δήμαρχε, κάνε ό,τι μπορείς. Το παιδί σου πρέπει να σπουδάσει. Μην το παρατήσεις. Ο πατέρας μου*», θυμάται ο Σωτηρίου, λέει: Δεν το σκέφθηκα τέτοιο πράγμα. *Έτσι, πήγα στο Πανεπιστήμιο... ήρθε η ευλογημένη μέρα... Μη σας φανεί παράξενο: Ήμουνα φανατικός καθαρευουσιάνος, τσιράκι του Μιστριώτη*¹³, γλώσσαμύντορας και σωβινιστής. «*Και επέρασα σ' αυτό το βαθύ σκοτάδι, καταποντισμένος σ' αυτό το παραλήρημα, δυο ολόκληρα χρόνια*»¹⁴, δηλαδή το 1906 - 1907.

Το Γ' έτος του Πανεπιστημίου είναι σταθμός για την πορεία του ανδρός που στρέφεται πλέον στην αναζήτηση άλλων ποιοτήτων και αξιών. Αδιαφορεί απροκάλυπτα για τις μονομέτωπες διδασκαλίες του Γ. Μιστριώτη, Κ. Κόντου, Βάσση, Σπ. Σακελλαρόπουλου και παρακολουθεί συστηματικά μόνο τις παραδόσεις του Χατζηδάκη, του οποίου αναγνωρίζει τη μεθοδολογία αλλ' όχι τις απόψεις του, και του αρχαιολόγου Τσουντα «*που μάγευε με τη διδασκαλία του*». Φιλικές σχέσεις αναπτύσσει με το Ν. Πολίτη και με την προτροπή του συλλέγει λαογραφική ύλη: «*Πραγματικά, έκανα την προσπάθεια αυτή, μάλιστα*

τρία τέσσερα αρβανίτικα παραμύθια... τα απόδωσα αρβανίτικα» μεταγεγραμμένα στο ελληνικό αλφάβητο. «Όταν τα διάβασα του Πολίτη και του τα εξήγησα ενθουσιάστηκε. Αυτή είναι η πρώτη μου πραγματεία...»¹⁵. Το εισαγωγικό της σημείωμα είναι στην καθαρεύουσα, όμως οι πρώτες καταβολές για τη δημοτική γλώσσα του διδασκάλου του Γ. Καρβούνη επανεργοποιούνται από δέσμη πρόσθετων αιτιών: την παρακολούθηση ποιοτικού μετ - αρχαίου θεατρικού ρεπερτορίου μεταφρασμένου στη δημοτική¹⁶, τη Φοιτητική Συντροφιά και την ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Βρισκόμαστε πλέον στα 1910. Ο Σωτηρίου είναι τελειόφοιτος και η γλωσσοεκπαιδευτική του κατεύθυνση διαφαίνεται. Μαζί με τον Θρασύβουλο Σταύρου συγχαίρει τον νεοεκλεγμένο καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής - μεταφραστή στα νέα ελληνικά αρχαίων ποιητών Σίμο Μενάρδο και λαμβάνει μέρος στην ιστορική συνάντηση της οδού Ομήρου, στην υπογραφή της ιδρυτικής διακήρυξης του Εκπαιδευτικού Ομίλου¹⁷. Ο Σωτηρίου θα σεμνύνεται πάντοτε γι' αυτό: «Ήταν άλλοι πιο ηλικιωμένοι από μένα, εγώ ήμουνα τότε στα είκοσι... και υπόγραφα κι εγώ τελευταίος. Έγινε λοιπόν κι εγώ ένας από τους ιδρυτές του Εκπαιδευτικού Ομίλου»¹⁸. Λίγους μήνες αργότερα θα πάρει το π τ υ χ ί ο του (1911).

Στην Αγγλία νομοθετούνται ήδη κοινωνικές ασφαλίσεις και στη Θεσσαλία γίνονται οι πρώτες απαλλοτριώσεις τσιφλικιών. Κι ενώ ο Ν. Εξαρχόπουλος, που εκδίδει τα «Μαθήματα Ψυχολογίας» του, επιδιώκει την παγίωση στην ελληνική παιδεία του ηθικισμού, της νοησιαρχίας, της συσσωρευτικής γνώσης¹⁹, ακριβώς για το διαμετρικά αντίθετο μάχεται ο Δ. Γληνός διευθύνοντας το Διδασκαλείο Μ. Ε. Εδώ γνωρίζει το Δ. Γληνό ο Κ. Σωτηρίου, όταν θα επιλεγεί να φοιτήσει σ' αυτό μετά από υπηρεσιακή ενός έτους θητεία στο 8ο Γυμνάσιο Αθηνών,²⁰ όπου διορίζεται καθηγητής. Από τότε δεν εγκατέλειψε ποτέ τον Γληνό κι αποδείχθηκε ο πιο πιστός μάλλον μαθητής του, συναγωνιστής και το περισσότερο παραγωγικό μέλος της «Σχολής» του. «Η ματιά του μαγνήτιζε». Έτσι θα αρχίσει τις πρώτες του εντυπώσεις απ' το Γληνό, όταν τον πρωτάκουσε. Και συνέχισε: «Η διάνοιά του σπίθιζε, η καρδιά του πυρπολούσε. Ένιωθες... να σε ανεβάζει ψηλά... να σε σπρώχνει στη γόνιμη και δημιουργική δράση»²¹.

Το πρώτο μάθημα που πήρε ο Σωτηρίου στο Διδασκαλείο και ακολουθώς η πρώτη του νουθεσία στους νεότερους συναδέλφους του

της μαχόμενης εκπαίδευσης ήταν: «*Να συζητάτε, παιδιά, ελεύθερα χωρίς βρισιές. Γιατί όποιος βρίζει, δεν έχει επιχειρήματα... Γιατί όποιος βρίζει, ντροπιάζει τον εαυτό του*»²². Στις 31 Ιανουαρίου 1913 εισηγείται στο Φροντιστήριο του Διδασκαλείου το θέμα «*Εκλογή και διάταξις της ύλης της ιστορίας εις τα σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης*»²³. Πρόκειται για μια ανανεωτική προσπάθεια, για μια πρόταση ενός ριζοσπαστικού αναλυτικού προγράμματος. Στο κείμενο του ευχερώς διακρίνονται αρκετά σημεία εγκατάλειψης της θετικιστικής ιστορίας με τον παραμερισμό του αποκλειστικού ενδιαφέροντος του για τα πολεμικά γεγονότα, για τη συμβαντολογική - εκλεκτιστική ιστορία και παράλληλα με την έντονη προβολή των πολιτιστικών δομών. Ρηξικέλευθη, θεωρώ, και την πρότασή του για ανατροπή της παραδοσιακής, της κατά χρονολογική σειρά [Αρχαία - Μεσαιωνική - Νεότερη Ιστορία] διδασκαλίας,²⁴ ανατροπή πλέον αξιολογίσιμη σήμερα, επειδή επιβάλλεται να ωριμάσουν πλέον οι συνθήκες για την αποδοχή της προσοικειώσης του παρελθόντος όχι μόνο μέσα από το περιορισμένο πλαίσιο της γενετικής εξήγησης και αλληλουχίας, της συμβατικής κίνησης των γεγονότων σ' «*επιφανειακό*» επίπεδο.

Αποφοιτώντας από το Διδασκαλείο τοποθετείται στο 7ο (1914) και 4ο (1915) Γυμνάσιο, παντρεύεται και φεύγει στην Ευρώπη, όπου για τέσσερα χρόνια (Σεπτέμβριος 1916- Μάιος 1920) θα κάνει με τ α π τ υ χ ι α κ έ ς σπουδές. Συγκεκριμένα, παρακολουθεί μαθήματα ψυχολογίας στις Φιλοσοφικές Σχολές Ζυρίχης, Λωζάνης και στο Ινστιτούτο J. J. Rousseau (σήμερα: Ινστιτούτο των Επιστημών της Αγωγής) το οποίο διηύθυνε ο E d. Claparède²⁵. Πολύ αργότερα, από του βήματος του ελληνικού κοινοβουλίου αναπολεί: «*Όσοι εσπουδάσαμεν εις το εξωτερικόν είχαμεν την ευτυχίαν να χαιρόμαστε τους καθηγητάς μας... Συζητούσαμεν μαζί τους, τους ανοίγαμε την καρδιά μας, τους γνωρίζαμε και εις όποιον αυτοί διέκριναν κάποιαν ικανότητα τον έκαμαν φίλο τους... Ξέρετε τι θα συνίστων εγώ, δια να δίδουν εξετάσεις οι φοιτηταί; Να θέση ο καθηγητής ένα πρόβλημα και να είπη: Αυτά τα βιβλία έχετε, αυτά τα βοηθήματα, ανοίξατέ τα δια να μου εύρετε την λύσιν... Με αυτόν τον τρόπον εξητάσθην και εγώ εις το Πανεπιστήμιον της Ζυρίχης*»²⁶.

Με τη διπλωματική επιτυχία της συνθήκης των Σεβρών γέννημα των κόπων ενός λαού και της ιδιοφυΐας του Βενιζέλου η δεκαετία του 1910 - 1920 κλείνει νικηφόρα. Οι εκλογές του 1920 επιφυλάσσουν μια

δυσάρεστη έκπληξη στο Βενιζέλο· τις χάνει. Ο Μικρασιατικός πόλεμος συνεχίζεται. Τα εξωτερικά και εσωτερικά προβλήματα πυκνώνουν. Η εκπαίδευση ξαναγυρίζει στους βραδείς της ρυθμούς, στα παλαιά δυσκίνητα μοντέλα της. Η «άνοιξη» του 1917 - 1920 ανακόπτεται βίαια. Οι μεταρρυθμιστικές κινήσεις, που είχαν γίνει με πρωτεργάτες τον Τριανταφυλλίδη, Δελμούζο, Γληνό, ακυρώνονται στην πράξη. Όσα σχολικά εγχειρίδια εκδόθηκαν, αποσύρονται. Πολυάριθμοι προοδευτικοί εκπαιδευτικοί μετατίθενται· άλλοι —και είναι αρκετοί— απολύονται. Ανάμεσά τους και ο Κώστας Σωτηρίου²⁷. Στην σταδιοδρομία του θα απολυθεί άλλες δυο φορές. Οι διώξεις δεν τον κάμπτουν. Όσοι ήθελαν να πιστεύουν κάτι τέτοιο, δεν τον γνώριζαν· κι αν τον γνώριζαν ουσιαστικά, θα έπαυαν να το πιστεύουν.

Ο Κ. Σ. είναι πλέον 32 ετών, με συγκροτημένη προσωπικότητα, άριστες πανεπιστημιακές - μεταπτυχιακές σπουδές, με άμεση προσωπική και επιστημονική σχέση με τις ύπατες κορυφές του εκπαιδευτικού στερεώματος της εποχής του. Αρχίζει δραστήρια πια να παράγει και να συνθέτει ένα πολυδιάστατο μορφωτικό έργο. Στο κρίσιμο διάστημα του Μεσοπολέμου συγγράφει, μεταφράζει, αρθρογραφεί, συντάσσει και διευθύνει παιδαγωγικές εκδόσεις, κρίνει και κατακρίνει, στηλιτεύει ή επιδοκιμάζει, προτείνει ή αντιπροτείνει, υπηρετεί ευσυνείδητα τον επιστημονικό γραπτό λόγο πιστεύοντας σταθερά στην εκπαιδευτική του αποστολή και την κοινωνική του στόχευση. Από τη φάση της κυοφορίας μεταπηδά οριστικά στο επόμενο στάδιο, στο στάδιο της έκθεσης του πνευματικού βάθους, της πληθωρικής εξωτερίκευσης των αξιών του, της μετακένωσης των ιδεών του. Αυτή η περίοδος είναι μια εποχή «που είδε τα καιρία προβλήματα της χώρας» (κατά συνέπεια και το εκπαιδευτικό) «να παραμερίζονται ή ν' αντιμετωπίζονται με αφορισμούς»²⁸ ή να εμπλέκονται σε διαδικασίες παλινδρόμησης. Ο Κ. Σ. δίνει, όπου τάσσεται και τοποθετείται, τις δικές του διδασκαλικές, ερευνητικές και συγγραφικές μάχες.

Από το 1921 - 1923 διδάσκει ψυχολογία - παιδοψυχολογία στην «Ανωτέρα Γυναικεία Σχολή» του Γληνού. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Σωτηρίου ποτέ δεν περιόρισε τον διδακτικό του λόγο στο κλειστό τοπίο της σχολικής αίθουσας, με το οπωσδήποτε πολύ σημαντικό, αλλ' εκ των πραγμάτων αριθμητικά περιορισμένο εφηβικό ακροατήριο.

Τα μαθήματά του, περίπου τριάντα, επιθυμεί και επιτρέπει να παρακολουθεί όποιος άλλος ενδιαφερόμενος· δηλαδή, έχουμε, κατά τη γνώμη μου, να κάνουμε με μια πρόδρομη μορφή του Ελεύθερου Ανοικτού Πανεπιστήμιου. Ποια η συμβολή του στο έργο της Σχολής, ποιο είναι τώρα το εκπαιδευτικό του ανάστημα, ποιές οι μεθοδολογικές - οργανωτικές του τακτικές εύκολα εκτιμώνται αν αναλογιστούμε τους συνδιδάσκοντες Σ. Κουγέα και Αλ. Σβάλο²⁹ κι αν την όλη του παρουσία συσχετίσουμε με το επόμενο βήμα του, την ανάληψη της Διεύθυνσης Δημοτικής Εκπαίδευσης του Υπουργείου Παιδείας κατά τη διετία 1923 - 1925³⁰. Ο Δ. Γληνός, ο οποίος εκτιμά ιδιαίτερα τις ικανότητες, το ήθος και την συγκρότηση του Σωτηρίου, του αναθέτει το 1924 να μεταδώσει γνώσεις Ψυχολογίας στους σπουδαστές της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας. Έργο προοδευτικό, μακρόπνοο, αποδοτικό και γλωσσικά επαναστατικό ενοχλεί ορισμένους· γι' αυτό, η αντίδραση με το αιτιολογικό της παραχάραξης της Ιστορίας και της διάδοσης αντιθεϊστικών ιδεών ναρκοθετεί το όλο εγχείρημα. «*Τρεις φορές από το 1912 - 1925 επικράτησε η δημοτικιστική παράταξη μα το έργο της και τις τρεις φορές το γκρέμισε η αντίδραση... Φοβούνται το λαϊκό αναβρασμό έπειτα από τη μικρασιατική καταστροφή και ακόμη περισσότερο φοβούνται την εργατική και προσφυγική ζύμωση και για να μην αφήσουν τίποτα όρθιο σκηνοθετούν τα Μαρασλειακά...*»³¹. Η Παιδαγωγική Ακαδημία καταργείται, οι μεταρρυθμιστές εκπαιδευτικοί αποπέμπονται. Το όνομα του Σωτηρίου συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο των απομακρυνθέντων.

Ο αγώνας συνεχίζεται, οι δυσκολίες μεγενθύνονται. Ως μέλος του Δ.Σ. του Εκπαιδευτικού Ομίλου μετέχει αποφασιστικά των ενεργειών του και αντιλαμβάνεται από τους πρώτους τις δυσκολίες, τις διαφωνίες, τις ρωγμές στη συνεργασία των πρωταγωνιστών του, από το 1920 κι ύστερα. Το διάκενο συνέχεια ευρύνεται και οδηγεί στη διάσπαση. Ο Γληνός πλειοψηφικά επιβάλλεται η συντηρητική μερίδα υπό τον Αλ. Δελμούζο αποχωρεί. «*Η αποχώρηση αυτή σφραγίζει συμβολικά το τέλος της συμμαχίας των αριστερών και φιλελεύθερων διανοουμένων*»³². Ο Κ. Σ. στοιχίζεται και πάλι με το Γληνό.

Το 1928, μετά τη νίκη του Βενιζέλου στις εκλογές, τοποθετείται Διευθυντής στο Διδασκαλείο Θηλέων Πειραιώς, τη Ράλλειο, και εκεί θα επιδιώξει να υλοποιήσει τις αρχές του, μέχρι και το 1935,

όταν μετά το αποτυχημένο κίνημα της 1ης Μαρτίου του 1935, απολύεται και πάλι. Από την αρχή το παιδαγωγικό του δαιμόνιο συναρπάζει. Ερχόμενος για πρώτη φορά σε επαφή με τις σπουδάστριες λέγει: —«*Λοιπόν εγώ μόνο θα μιλώ από την έδρα και εσείς θ' ακούτε με σταυρωμένα τα χέρια; Θα είστε μουγγές; Και ύστερα θα παπαγαλίζετε για να πάρετε βαθμό; Όχι! δε θα δουλέψουμε έτσι!*». Στη συνέχεια προσπαθώντας να δείξει έμπρακτα τι εννοεί, θέτει το πρώτο πρόβλημα: «*Η Ελενίτσα αργεί να έρθει το πρωί στο σχολείο. Τι θα κάνετε; Αν παπαγαλίζετε, θα σας πω πόσες ποινές υπάρχουν. Θα τις ξέρετε και θα τις εφαρμόζετε. Δεν το θέλω. Να, εδώ είναι η βιβλιοθήκη. Διαβάστε. Ορίστε και δυο εισηγήτριες. Να συζητήσουμε όλη η τάξη. Στο τέλος θα πω κι εγώ τη γνώμη μου. Έγινε η συζήτηση για τις ποινές στο σχολείο. Ακολούθησε η συζήτηση. Στο τέλος πετάχθηκε μια μαθήτρια «Κύριε διευθυντά, εγώ δεν συμφωνώ με τις απόψεις που υποστηρίζατε».* Η απάντηση του Σωτηρίου: «*Εσένα που δε συμφωνείς, σου βάζω 10, άριστα. Πες μου τώρα τη γνώμη σου. Η δουλειά είχε μπει σε καλό δρόμο*»³³.

Ομολογουμένως στον Πειραιά ο Σωτηρίου βρήκε μια οικτρή κατάσταση. Το κτίριο ερειπωμένο και βρώμικο, ο εξοπλισμός του πρωτόγονος, αν όχι ανύπαρκτος. Με δράση σύντομη και μεθοδευμένη ευπρεπίζει το Διδακτήριο, βελτιώνει την υλικοτεχνική του υποδομή, προσθέτει μαθήματα Γραφομηχανής - Στενογραφίας, εξοπλίζει τραπεζαρία γεύματος και παρέχει συσσίτιο στις σπουδάστριες. Όντας υπέρμαχος του Σχολείου Εργασίας, το εφαρμόζει στη Ράλλειο. Πολύ σύντομα τίθενται σε λειτουργία θεωρητικό, Πρακτικό και Λογοτεχνικό Φροντιστήριο και «Επαγγελματική Σχολή Θηλέων». Με την στήριξη και υποστήριξη του Δημάρχου Πειραιά Χαραλαμπόπουλου και τη βοήθεια των —ποικίλων πολιτικών αποχρώσεων και κοινωνικών αντιλήψεων— συναδέλφων του, των φιλόλογων Πατσουράκου και Παπαδογιάννη, του ιστορικού Ασπρέα, της παιδαγωγού Βογιά, του μαθηματικού Μαρή κλπ.³⁴, θα προωθήσει ένα πραγματικά σπουδαίο έργο. «Εκεί δοκιμάστηκαν μορφές κοινοτικής μαθητικής κίνησης, για πρώτη φορά εφαρμόστηκε η «ολική μέθοδος Decroly» στην πρώτη ανάγνωση και γραφή»³⁵.

Οι απόφοιτες της Ραλλείου εκείνης της περιόδου συνειδητοποίησαν, μεταξύ άλλων, ότι η κοινωνία εξελίσσεται δυναμικά, ότι η μετάβαση από μια δομή στην άλλη είναι θέμα μετασχηματισμών, ότι

η άγνοια ισοδυναμεί με ανελευθερία. Είναι ό,τι διαυγέστερο κράτησαν από τα μηνύματα του Κώστα Σωτηρίου· τους έγινε κώδικας συμπεριφοράς, μακράς πνοής όραμα, πρόταση πορείας στα δύσκολα χρόνια που περίμεναν τον τόπο μας και τον κόσμο ολόκληρο. Παράλληλα με την προετοιμασία ικανού διδακτικού προσωπικού για τα ελληνόπουλα, ο Κ. Σ. συνεχίζει την συγγραφική του προσφορά. Ήδη, «το 1923 έγραψε το βιβλίο «Τα ψηλά βουνά» και κριτική στην «Επιτροπεία» για τα νέα Αναγνωστικά. Στη μελέτη αυτή υπάρχουν ήδη τα σπέρματα για προχωρημένη ιδεολογία»³⁶.

Τα «Μαρασλειακά», μπορεί να έθεσαν τον Κ.Σ. για λίγο εκτός Εκπαίδευσης, όχι όμως και εκτός Παιδείας. Στα 1926 κυκλοφορεί στην ελληνική βιβλιαγορά η μετάφραση που έκανε ο Κ. Σ. του έργου του αμερικανού παιδοψυχολόγου J. Dewey «Σχολείο και το παιδί»³⁷. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η γερμανική παιδαγωγική στην οποία υπήρχαν έντονες αποτυπώσεις «της αγγλοσαξωνικής παιδαγωγικής και ειδικότερα των αρχών του Dewey»³⁸ είλκυε ιδιαίτερα την ελληνική ομότεχνη κοινότητα και λίγο - πολύ σ' αυτήν είχαν όλοι σχεδόν μαθητεύσει. Ειδικότερα, τον Κ.Σ. θέλγουν οι θέσεις του Dewey πως χρήσιμο είναι ό,τι είναι αληθινό, ότι η θεωρία ακολουθεί την πράξη και όχι η πράξη την θεωρία, πως χρειάζεται να ενθαρρυνθούν οι τάσεις για τη μαθητική αυτοδιοίκηση³⁹, ότι «αφού η εμπειρία δεν είναι ποτέ οριστική, ο άνθρωπος είναι υποχρεωμένος στη συνεχή ανασύνθεση της»⁴⁰ κι ότι «η πορεία διδασκαλίας και μάθησης ταυτίζεται με τον τρόπο που σκεφτόμαστε»⁴¹. Την επιτυχημένη παρουσίαση στην Ελλάδα ενός εκ των θεμελιωτών του Σχολείου Εργασίας, του J. Dewey, ακολουθεί ύστερα από επτά χρόνια η μετάφραση, πάλι από τον Κ. Σ., της «Ψυχανάλυσης και Παιδαγωγικής» του Oscar Pfister⁴² με πρόλογο του διδασκάλου στη Γενεύη E d. Claparède. Η Λειτουργική Παιδαγωγική ως θεωρία αρχίζει να κάνει τα πρώτα της βήματα στον ελληνικό χώρο.

Η δημοσιευτική του δράση περιλαμβάνει κι άλλους τίτλους. Θέωρώ τη δεκαετία 1925 - 1935 γονιμότετη για τον Σωτηρίου, από τις αποδοτικότερες του συγγραφικά, συντακτικά, εκδοτικά. Σταχυολογώ σχετικά μόνο κάποιες κορυφώσεις του έργου του. Υπό τη διεύθυνσή του ο γνωστός εκδοτικός οίκος «ΑΘΗΝΑ» (Α. Ράλλη) προγραμματίζει εμπνευσμένα

και εκδίδει ευπαρουσίαστα σειρά αξιόλογων προοδευτικών επιστημονικών μελετών⁴³. Ταυτόχρονα (1926 - 1928), είναι αρχισυντάκτης του περιοδικού «Αναγέννηση» και διευθυντής του παραρτήματός της «Σχολική Πράξη», έντυπα τα οποία απηχούν τις απόψεις Γληνού⁴⁴.

Η ατέρμονη περιπέτεια της ελληνικής παιδείας τον πείθει οριστικά κι αμετάκλητα πως εκείνη τη συγκεκριμένη στιγμή «πρέπει να χτυπηθούν αλύπητα, σκληρά, εξοντωτικά οι εμπαιγμοί των πάντων, αυτός ο διασυρμός της επιστήμης, αυτή η καπηλεία των ιδεών»⁴⁵. Χρησιμοποιώντας ως μοντέλο ψευδεπίγραφης πραγματείας την «Ψυχολογία του παιδός» του Καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Γ. Θ. Σακελλαρίου κατακεραυνώνει ό,τι αντιδεοντολογικό βιάζει την υπόσταση του παιδευτικού αγαθού⁴⁶. Επειδή η συγκεκριμένη δριμύτατη βιβλιοκριτική του Κ. Σ. θέτει το πρόβλημα το πώς αντιλαμβανόταν το λειτούργημα της άσκησης κριτικής, υπογραμμίζεται ότι και σε μεταγενέστερους καιρούς, που το ύφος του παρουσιάζεται ηπιότερο αλλ' η αγωνιστικότητά του το ίδιο αποφασιστική⁴⁷, κινήθηκε σε τρεις βασικούς άξονες: α) Πολεμά τη γλωσσική αδεξιότητα, τη θεωρητική ανεπάρκεια και την έλλειψη προσωπικής θέσης· β) απορρίπτει ως κίνητρο του τις προσωπικές αντι(εμπ-, συμ-)πάθειες· γ) ο προσανατολισμός της κριτικής του είναι κοινωνικοκεντρικός.

Αξιόλογη χαρακτηρίζεται από τους ειδικούς η εργασία του Κ. Σωτηρίου «Ψυχολογία»⁴⁸. Ο συγγραφέας εισαγωγικά τονίζει πως «η τελευταία μέθοδος της σύγχρονης ψυχολογίας είναι η ψυχανάλυση. Η ανακάλυψη της και η εφαρμογή της τάραξε τους κύκλους των ψυχολόγων και γέννησε ενθουσιασμό και περιφρόνηση, αγάπη και έχθρα, φανατισμό για την αξία της και φανατική άρνηση κάθε αξίας της, μεγάλη αισιοδοξία και μεγαλύτερη για την χρησιμότητά της». Ο Σωτηρίου προσμετράει τον εαυτό του στους οπαδούς της.

Παράλληλα, η εκδοτική προσπάθεια που είχε αναλάβει με τον παιδαγωγό Μιχ. Παπαμαύρο, μιλά για την εβδομαδιαία «Σχολική Εφημερίδα» η οποία απευθύνεται σε καθηγητές, μαθητές και μαθήτριες, προκαλεί ευνότητα την αντίδραση των συντηρητικών μηχανισμών. Δυο μήνες την αφήνουν μόνο να κυκλοφορήσει (Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1936)⁴⁹.

Η κοινοβουλευτική τάξη στην Ελλάδα καταλύεται από τον Μεταξά στις 4 Αυγούστου 1936. Οι διώξεις των πιστών στο κοινοβου-

λευτικό πολίτευμα αστών, αριστερών, φιλαριστερών πολιτών και πολιτικών ανδρών στην ημερήσια διάταξη. Πριν από δεκαπέντε ήδη μήνες (Ιούνιος 1935) η κυβέρνηση Κόνδουλη με το τραγικό, για τους εμπνευστές του, επιχείρημα της «ανικανότητος περί την εκτέλεσιν των καθηκόντων» τον απέλυσε. Ο Μεταξάς, εκμεταλλευόμενος το υπηρεσιακό προηγούμενο, τον κρατά μακριά από το εκπαιδευτικό έδρανο. Είναι η εποχή που η Ράλλειος λεηλατείται κι ο πρώην Διευθυντής της γίνεται συνειδητά σοσιαλιστής. Όμως, ο Σωτηρίου καταφέρνει να σπάσει τα δεσμά της φήμωσης. Διευθύνει το επιστημονικό περιοδικό «Παιδαγωγική» (εκδότης Γ. Βλέσσας). «Τον θυμάμαι», λέει ο Κ. Γ. Καλαντζής, «να κάθεται σ' ένα μεγάλο φαρδύ τραπέζι γεμάτο βιβλία, λεξικά, χειρόγραφα. Τα μάτια του ήταν πάντα θολά και τρέχανε δάκρυα. Έπασχε από βαρύ ανιάτο τράχωμα... Δυο πράγματα του αρέσανε να γράφει και να συζητάει»⁵⁰. Η «Παιδαγωγική» μέχρι το 1940 μέσα από μύριες δυσκολίες και παρεμποδίσεις αποτελεί το ελεύθερο βήμα, εστία έκφρασης του αντιδικτατορικού πνευματικού κόσμου. Η κυκλοφορία της αναστέλλεται με την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου.

Τώρα, όλες οι δυνάμεις, η ένταση και οι διεκδικούμενες προσδοκίες στρέφονται στον εθνικό στίβο, από τα βουνά της Ηπείρου στην Κρήτη, από την επίθεση του Μουσολίνι στην Γερμανική κατοχή, από τη θωράκιση των ψυχών και την υπέρβαση της ζωής, στην Αντίσταση. Οι πνευματικοί άνθρωποι δίνουν στη μάχη τα δικά τους ποιοτικά χαρακτηριστικά: σκέπτονται και δρουν μαζί με όλους για όλους. Ο Γληνός δίνει τη γενική κατεύθυνση: «Παλλαϊκός αγώνας για την κατάκτηση την οριστική και την κατοχύρωση την οριστική της λευτεριάς. Αυτή είναι η ηρωϊκή διάθεση του ελληνικού λαού μέσα στην αγωνία του. Η αγωνία του ελληνικού λαού, είναι η αγωνία λαού που θέλει να ζήσει και θα ζήσει. Που θα παλέψει όλος μαζί ενωμένος, που θα παλέψει και θα νικήσει... Ο σημερινός αγώνας του λαού μας στο περιεχόμενό του δεν μπορεί να είναι τίποτ' άλλο, παρά απελευθερωτικός».

Η Ρόζα Ιμβριώτη και ο Κώστας Σωτηρίου αποτελούν μέλη της συντακτικής επιτροπής της «Νέας Γενιάς» και κατευθύνουν πνευματικά - παιδαγωγικά την ΕΠΟΝ. Από τα πρώτα κοινά γραπτά τους ο «Δωδεκάλογος της Νεολαίας» που αρχίζει με το «θέλουμε τα νιάτα μέ-

σα στη χαρά της δημιουργικής δράσης»⁵¹. περιλαμβάνει δώδεκα θέσεις και την τελική ευθύνη της διατύπωσής του είχε ο Κ. Σωτηρίου. Όταν συναντιέται με τον Γληνό εκείνος του λέει: «Είμαι απόλυτα ευχαριστημένος με τη δράση σου. Έκανες πάρα πάνω από κείνα που κι εγώ ο ίδιος υπολόγιζα»⁵² Λίγο αργότερα (Δεκέμβριος 1943) ο Γληνός πεθαίνει μετά από αιφνίδια μετεγχειριτική επιπλοκή και ο Σωτηρίου ορκίζεται «πως το έργο που άρχισε αυτός και εγώ και οι άλλοι πιστοί φίλοι του θα το συνεχίσουμε με ακόμη μεγαλύτερο ενθουσιασμό»⁵³.

Νέα δυναμική εμφάνιση πραγματοποιεί ο Κ. Σ. στην Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΠΙΟΝ και με την ιδιότητά του Β΄ Γραμματέα της. «Παρουσίασα», αφηγείται «την κατάσταση της Παιδείας από τον Όθωνα ως σήμερα και με στοιχεία που είχα συγκεντρώσει έδειξα καθαρά πως η παιδεία αυτή... είχε τα ακόλουθα χαρακτηριστικά γνωρίσματα: Ήταν αντιλαϊκή... αντιοικονομική... αντιεπιστημονική και ατομιστική»⁵⁴.

Το πρώτο δεκαήμερο του Μαρτίου του 1944 ο Κ. Σ. φυγαδεύεται στο βουνό. Ο ίδιος πίστευε ότι προοριζόταν για καθήκοντα που θα ασκούσε ο Δ. Γληνός, αν ζούσε. Το ταξίδι του ήταν αρκετά κουραστικό με πολλούς ενδιάμεσους σταθμούς (Μενίδι, Λιανοκλάδι, Σμόκοβο, Ρεντίνα, Φουρνά, Δομνιανή, Βίνιανη). Στη Βίνιανη συναντά τον Πορφυρογένη και τον Ηλία Τσιριμώκο. «Εί! μας χαιρέτησε φιλικά και γυρίζει και μου λέει εμένα...: «Λοιπόν Κωστάκη, δεν είσαι κομμουνιστής; Λέω: Ηλία, αφού είσαι εσύ, δεν υπάρχει λόγος να είναι άλλος»⁵⁵. Στις αποσκευές του ο Σωτηρίου έχει και το πρόγραμμα της Παιδείας που είχε συντάξει κυρίως με την Ιμβριώτη και το παραδίδει στον Πέτρο Κόκκαλη για να το εισηγηθεί στο Υπουργικό Συμβούλιο. Όσον αφορά το γλωσσικό ζήτημα, πεποίθησή του είναι πως χρειάζεται να γίνει σταδιακά και γρήγορα «στροφή προς τη φωνητική ορθογραφία». Σήμερα, η Ελληνική Πολιτεία αποδέχεται πλέον από τις δεκατρείς προτάσεις του απόλυτα τις επτά⁵⁶ και μερικώς άλλη μια⁵⁷.

Από 14 - 27 Μαΐου 1944, συνέρχεται, κατά τα γνωστά, το Εθνικό Συμβούλιο στις Κορυσχάδες των εργασιών του μετέχει και με την ιδιότητα του εκλεγμένου Εθνοσύμβουλου Αθήνας ο Κ. Σωτηρίου. Οι εντυπώσεις του για την Εθνοσυνέλευση διατηρήθηκαν σ' όλη του τη ζωή νωπές: «Εκεί στο ιστορικό αυτό χωριό μέσα σε ατμόσφαιρα γεμάτη φλογερό πατριωτισμό και ηρωική αγάπη στο δουλευτή Έλληνα λαό, το Εθνικό Συμβούλιο έβαλε γερά θεμέλια για να υψωθεί πανέμορφο το οικοδό-

μημα της γνήσιας δημοκρατίας... Η κυβέρνηση της Ελεύθερης Ελλάδας, η ιστορική ΠΕΕΑ... είχε υιοθετήσει τις βασικές θέσεις για την οργάνωση, για το πρόγραμμα και τη διοίκηση της λαϊκής ανθρωπιστικής Παιδείας. Τις πρωτοποριακές αυτές θέσεις για την ουσιαστική αληθινή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση τις εισηγήθηκε στο Εθνικό Συμβούλιο ο Γραμματέας (υπουργός) της Παιδείας στην ΠΕΕΑ αλησμόνητος Πέτρος Κόκκαλης. Την πλατύτερη ανάπτυξη είχα την εξαιρετική τιμή και ευτυχία να την παρουσιάσω εγώ»⁵⁸.

Την στιγμή εκείνη η Γραμματεία της Παιδείας έπρεπε ν' αντιμετωπίσει δραστικά την σκληρή πραγματικότητα. Κι αυτό έκανε. Ο πόλεμος και η κατοχή διέλυσαν τα πάντα. Το διδακτικό έτος 1940 - 41 είχε τρίμηνη διάρκεια και το επόμενο εικοσαήμερο. Μόνο το 8,61% των σχολικών κτιρίων διασώζονταν. Η πείνα, ο θάνατος, η ορφάνια, η αμάθεια καταταλάνιζε την ελληνική νεολαία, οι εκπαιδευτικές ανάγκες τεράστιες κι ο Δημ. Γλήνός απών...⁵⁹. Στις 8 Ιουνίου 1944 ιδρύθηκαν δυο «Παιδαγωγικά Φροντιστήρια» [ο καθηγητής Δ. Πάλλας τα αποκαλεί «Παιδαγωγικά Διδασκαλεία»] με έδρα το Καρπενήσι και την Τύρνα (Θεσσαλίας) και χρόνο λειτουργίας 5 Ιουλίου - 10 Σεπτεμβρίου 1944. «Σκοπός των Φροντιστηρίων είναι ο καταρτισμός προσωρινών δασκάλων για τα σχολεία 1ου βαθμού (Δημοτικά) στην Ελεύθερη Ελλάδα»⁶⁰.

Στην Τύρνα διευθύντρια τοποθετήθηκε η Ρόζα Ιμβριώτη. Το Παιδαγωγικό Διδασκαλείο Καρπενησίου συνδιευθύνουν οι Μιχάλης Παπαμαύρος και Κώστας Σωτηρίου. Παράλληλα, ο μεν Σωτηρίου θα δίδασκε Ψυχολογία - Παιδαγωγικά, ο δε Παπαμαύρος θα επεμελείτο των πρακτικών ασκήσεων. «Μια Κυριακή στη Λέσχη του Καρπενησίου», μας πληροφορεί ο δεύτερος, «μιλήσαμε ο κ. Σωτηρίου και εγώ στον κόσμο και αναπτύξαμε τη σημασία της κατάρτισης δασκάλων... Αμέσως τη Δευτέρα αρχίσαμε δουλειά... Έπρεπε μέσα σε 2 - 2 1/2 μήνες να περάσουμε όλη την ύλη που διδασκόταν στις δημόσιες Παιδαγωγικές Ακαδημίες...»⁶¹. Στο διδακτικό προσωπικό του Φροντιστηρίου συγκαταλέγονται ικανότατοι επιστήμονες: ένας θεολόγος⁶² ένας γεωλόγος⁶³, δυο φιλόλογοι⁶⁴, ένας μαθηματικός - οικονομολόγος,⁶⁵ δυο δάσκαλοι⁶⁶ και μια δασκάλα.⁶⁷ Οι παραδόσεις τους κάλυπταν ευρύτατο φάσμα μαθημάτων: Νεοελληνική Γραμματεία και Αισθητική, Ιστορία,

Ιστορία της Τέχνης, Φιλοσοφία, Πολιτική Οικονομία, Φυσική, Χημεία, Μαθηματικά, Στοιχεία Γεωλογίας - Οικολογίας, Οργάνωση σχολικού γραφείου - νομοθεσία. Οι σπουδαστές αναγνώριζαν ότι οι καθηγητές τους «κατέβαιναν στο δικό μας επίπεδο, άκουγαν τις απόψεις μας, τις συζητούσαν μαζί μας, μας έκαναν να γνωρίσουμε κόσμους που ούτε τους υποψιαζόμασταν... Το μάθημα δεν έκλεινε με τη λήξη της διδακτικής ώρας. Συνεχιζόταν κι έξω από την αίθουσα — την εκκλησία του χωριού— όλες τις άλλες ώρες της μέρας, στις καθημερινές συζητήσεις μας με τους καθηγητές μας, στους περιπάτους μας, στην ώρα του συσσιτίου, σε κάθε ευκαιρία»⁶⁸. Και σ' όλα αυτά καταλυτική η παρουσία του Κ. Σ., όπως διέσωσε ο Γάσος Βαφειάδης: «Περπατούσε αργά. Μιλούσε αργά. Ο τόνος της φωνής του πάντοτε χαμηλός. Ο λόγος του απλός, λιτός. Τα επιχειρήματά του πειστικά. Έλεγε: τα προβλήματα της Παιδείας, τα προβλήματα της Νεολαίας τα έχει ζυμωμένα μέσα του από χρόνια και τώρα έχει έτοιμες τις θέσεις»⁶⁹.

Μόλις δέκα ημέρες είχαν ξεκινήσει τα μαθήματα στο παλιό κτίριο του Γυμνασίου Καρπενησίου, όταν ξαφνικά μαθεύτηκε ότι ισχυρές γερμανικές δυνάμεις κατευθύνονται προς τα εκεί. Αμέσως συγκλήθηκε κοινή συνεδρίαση διδακτικού προσωπικού και μαθητών για να εκτιμήσουν την κατάσταση και να σκεφθούν τι θα κάνουν. Απόφαση τους τελική ήταν ν' αναχωρήσουν χωρίς χρονοτριβή από την πόλη με σκοπό να συνεχιστούν οι παραδόσεις σε τόπο ασφαλέστερο. Ο Σωτηρίου εμψυχώνει τους πάντες λέγοντας: «*Μαθημένα τα βουνά απ' τα χιόνια. Οι Ρωμιοί πάντα στα ταμπούρια τα 'χουν τα σχολειά*»⁷⁰.

Ακολουθεί σύντομη, κοπιαστική πορεία και εγκατάστασή τους στον Τροβάτο, όπου ο εκπαιδευτικός κύκλος ολοκληρώνεται⁷¹ και στις 10 Σεπτεμβρίου 1944 στους 35 - 40 σπουδαστές και σπουδάστριες⁷² απονέμονται τα αποδεικτικά της φοίτησής τους. «*Από σήμερα*», τονίζει στην καταληκτήρια ομιλία του ο Σωτηρίου, «*είστε δάσκαλοι των παιδιών του Ελληνικού Λαού. Δουλέψτε με ενθουσιασμό, για να πλάσετε χαρακτήρες, ευγενική ψυχή, γερή καρδιά στα παιδιά... Γίνεται οδηγόι τους... Εργαστείτε κι εσείς να γίνει η Ελλάδα μας ελεύθερη, χαρούμενη κι ευτυχισμένη...*»⁷³.

Μετά την απελευθέρωση και την εκκένωση της Αθήνας από τους

Γερμανούς ο Κ.Σ. επιστρέφει στην πρωτεύουσα. Βρίσκει το σπίτι του ολοσχερώς κατεστραμμένο, τη γυναίκα του και την κόρη του να έχουν δοκιμάσει την εμπειρία της πρόσκαιρης ομηρίας. Γρήγορα «έρχεται το κίνημα του Δεκέμβρη» για το οποίο ο Σωτηρίου πιστεύει «πως πέσαμε στην παγίδα που μας είχαν στήσει οι Εγγλέζοι»⁷⁴.

Και πάλι εσπευσμένη απομάκρυνση από την Αθήνα: Λιόσια, Ασπρόπυργος, Μάντρα, Θήβα, Λειβαδιά, Λαμία, Τρίκαλα. Εκεί βρίσκει την ευκαιρία να διαγράψει το πλαίσιο μελέτης του για τις βιολογικές και πνευματικές ανάγκες του παιδιού, μελέτη που μόλις τρεις εβδομάδες πριν από το θάνατό του ήλπιζε να τελειώσει και μάλιστα της προσέδιδε την ιδιότητα του κύκνειου άσματος. Η δύναμη, όμως, των πραγμάτων υπερτέρησε της προσωπικής του βούλησης.

Η συμφωνία της Βάρκιζας τον βρίσκει στη Θεσσαλία. Γυρίζει πάλι στο σπίτι του. Προσπαθεί να επιβιώσει. Αξιοθρήνητη για πολύ καιρό θα είναι η οικονομική του κατάσταση, αλλ' η επιστημονική του δραστηριότητα σε πλήρη οργασμό: οι μεταβολές στο δημόσιο και ιδιωτικό του βίο, αντίστοιχες με το κλίμα της εποχής και τις ιδεολογικές του κατευθύνσεις. Το 1945 εκλέγεται αντιπρόεδρος της επιστημονικής εταιρείας «Επιστήμη - Ανοικοδόμηση» (ΕΠΑΝ) με πλήρη αρμοδιότητα σε θέματα παιδείας και είναι μέλος μαζί με τον Άγγελο Σικελιανό της επιτροπής για το πολιτικό μνημόσυνο του Δ. Γληνού. Η ομιλία του σ' αυτό εντυπωσίασε. Αίσθηση προκαλεί και το κύρος που προσδίδει στο περιοδικό «Ανταίος», με τη συμμετοχή του στην συντακτική του ομάδα.

Το 1946 η κυβέρνηση Σοφούλη με πολύ δισταγμό τον επαναφέρει στην υπηρεσία. Τότε, του ανατίθεται η κρίση των σχολικών βιβλίων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Με συνεχή διαβήματά του ο Κ. Σ. εξασφαλίζει την άδεια να δώσει μικρό αριθμό διαλέξεων - μαθημάτων στις τελειόφοιτες της Ραλλείου πάνω σε παιδαγωγικά θέματα⁷⁵. Έρχονται στο μεταξύ οι εκλογές του '46. Αν και προσωπικά διαφωνεί, πειθαρχεί στην απόφαση της Αριστεράς, στην οποία είναι ενταγμένος, για εκλογική αποχή. Αυτός είναι και ο λόγος που για τρίτη και τελευταία φορά θα απολυθεί.

Οι εκλογές της 9.9.1951 σηματοδοτούν μια άλλη ενδιαφέρουσα πτυχή της ζωής του. Ο πολίτης Σωτηρίου γίνεται ενεργός πολιτικός

και κατέρχεται ως υποψήφιος της Ε.Δ.Α. το 1951, '52, '56, '58, '61. Επιτυχεστέρες εμφανίσεις το 1951, όταν κατατάσσεται στην Αθήνα, με 8.000 ψήφους, πέμπτος στο ψηφοδέλτιο της παράταξής του - πρώτος επιλαχών και (ακόμη καλύτερη) το 1958, όταν εκλέγεται β ο υ λ ε υ τ ή ς υπολοίπου Αττικής.

Μέσα στο Κοινοβούλιο αναπτύσσει αξιοπρόσεκτη δραστηριότητα. Ορίζεται μέλος κοινοβουλευτικών επιτροπών,⁷⁶ υποβάλλει συλλογικά σωρεία - συγκεκριμένα εβδομηνταεπτά - ερωτήσεις κυβερνητικού ελέγχου⁷⁷, καταθέτει προτάσεις νόμων⁷⁸, προτείνει τροπολογίες⁷⁹ και προωθεί πλήθος αναφορών⁸⁰, εισηγείται και κοινοβουλευτικά προβάλλει στη βουλή φλέγοντα ζητήματα της περιοχής του. Τον απασχολεί πολύ το νοικοιαστασιακό μίσθωμα εργατοβιοτεχνών του Λαυρίου,⁸¹ η προστασία των συνδικαλιστικών αγώνων, η ίδρυση Τεχνικής Σχολής⁸², οι επιβαρυμένες συνθήκες ζωής. Όσον αφορά τα Μεσόγεια επικεντρώνει την προσοχή του στο υδρευτικό⁸³ και οινολογικό ζήτημα. Εξαιρετικά διαφωτιστικές και ως προς τις θέσεις ιδιαίτερα προωθημένες για την εποχή του είναι οι παρεμβάσεις και η αγόρευσή του κατά τη διεξαγωγή της συζήτησης στη Βουλή, πάνω στο δεύτερο κρίσιμο ζήτημα, το οινολογικό. Ο Κ. Σ. θεωρεί αρνητική την στρατηγική του Οργανισμού Προστασίας Αμπελουργών από το 1933 - 1955, επειδή αντί να επιδιώξει την ποιοτική βελτίωση του προϊόντος, την καλύτερη τυποποίησή του, τη δημιουργία σύγχρονων οινοποιείων, ασχολήθηκε μόνο με το «παρακράτημα» για να συγκρατήσει τις τιμές. Αναπότρεπτη συνέπεια το παθητικό λογιστικό για όλους τους συνεταιρισμούς. Την ίδια τακτική, κατά τον Κ. Σ., συνεχίζει η Ένωση Αμπελουργών Αττικής.

Η Ένωση αυτή, στην οποία η συμμετοχή των συνεταιρισμών κατέστη υποχρεωτική «είναι αναγκαστικώς καταδικασμένη», τονίζει, «και είναι αδύνατον, παρ' όσα λέγονται, είτε θέλουμε, είτε όχι να την συγκρατήσουμε εις τα πόδια της. Ο αμπελουργικός συνεταιρισμός του Μαρκόπουλου, του Λιόπεσι και των Σπάτων, που ζητούν ν' αποχωρήσουν από την Ένωσιν είναι οι οικονομικώς ευρωστότεροι»⁸⁴. Παραδεχόμενος και υποστηρίζοντας το αίτημα καταθέτει σχετική τροπολογία - συνηγορία στο υπό ψήφιση νομοσχέδιο, ζητά μείωση του παρακρατήματος⁸⁵, να μεταφερθεί η Έδρα της Ένωσης από την Αθήνα στο Κορωπί⁸⁶ να αναπτυχθούν νέες φυτείες, να γίνουν δυο νέα οινοποιεία,⁸⁷ να

αντιμετωπιστεί η φυλλοξήρα⁸⁸, ν' αλλάξει ο ρόλος της Α.Τ.Ε., ώστε να παύσει «να είναι σήμερα ο νέος φεουδάρχης, ο νέος αφέντης των αγροτών» (τ. 60², ό. σημ. 26, σ. 67 - 68).

Σθεναρή στάση κρατά ο Σωτηρίου σε όλα τα εθνικά ζητήματα. Την στάση του αυτή εύγλωττα αποτυπώνουν οι ομιλίες του για το Κυπριακό, την αμνηστία των Γερμανών εγκληματιών πολέμου και την Εθνική Αντίσταση.

Κατ' αρχήν, σε αγόρευσή του στη Βουλή λέγει: «Είμαι υποχρεωμένος να εκφράσω την βαθυτάτην μου θλίψιν, την βαθυτάτην αγανάκτησίν μου, λέγω, δια τας συμφωνίας της Ζυρίχης και του Λονδίνου. Και προτού κατέλθω του βήματος θεωρώ εθνικήν υποχρέωσιν να αποστείλω θερμόν χαιρετισμόν εις την Ελληνικήν και την Κυπριακήν νεολαίαν και να κραυγάσω ότι αι θυσίοι των ηρώων της Κύπρου Καραολή και Δημητρίου δεν επήγαν επί ματαίω, αλλά συντόμως θα έλθη ο καιρός που μέσα από τους τάφους και τα κόκκαλά των θα ξαναβγει η ελευθερία. Κρατήστε ψηλά νέοι και νέες την Ελληνικήν σημαίαν στα χέρια σας και αγωνισθήτε να εκπληρωθεί το όνειρον της Ενώσεως με την μητέρα Ελλάδα»⁸⁹.

Τελείως αντίθετος παρουσιάζεται ο Κ. Σ. στο θέμα της αμνηστίας των Γερμανών εγκληματιών πολέμου. Την όλη του επιχειρηματολογία συνοψίζει κυρίως στ' ακόλουθα: 1) «Αλλοίμονο όμως στα Έθνη εκείνα και στις Κυβερνήσεις εκείνες που δε διστάζουν να θυσιάσουν την εθνική αξιοπρέπεια μόνο και μόνο για να πετύχουν οικονομική ενίσχυση... (τ. 58³, σημ. ό. 26, σ. 791)⁹⁰ 2) «Η ίδια η Γερμανική Κυβέρνησις ώφειλε να καταλάβη ότι εις την χώραν του δικαίου και των φιλοσόφων είναι χρέος να τιμωρήσει τους εγκληματίας του πολέμου» (τ. 60⁵, ό.σημ. 26, σ. 151). 3) «Συμφωνώ πως στη Γερμανία γεννήθηκαν μεγάλοι ποιητές, μεγάλοι επιστήμονες και φιλόσοφοι αν θέλετε. Μα πρέπει να εξεταστεί τι σχέση έχουν αυτοί με το Γερμανικό κράτος»⁹¹ Απευθυνόμενος μάλιστα στην ελληνική κυβέρνηση τονίζει: «Αλλά εις όλους είναι γνωστόν ότι ακουάμεν από τα συμμαχικά ραδιόφωνα κατά την κατοχήν ότι είχομεν χρέος να κάμωμεν αντίστασιν κατά του κατακτητού. Υπακούσαμεν εις την επιταγήν αυτήν και δεν είναι δυνατόν την φλόγαν του πατριωτισμού και τον πόνον δια την δουλείαν της Πατρίδος να τον αγνοήτε και να τον καταδιώκετε. Θα είχαν την απαίτησιν από την Κυβέρνησιν, από τον κ. Αντιπρόεδρον ν' ανεβή στο βήμα και επίσημα να αναγνωρίση την Εθνικήν Αντίστασιν...»⁹² Δεν είναι μονοπώλιο ούτε της εθνικοφροσύνης, ούτε του κέντρου,

ούτε της αριστερής παράταξης ο αγώνας της Εθνικής Αντίστασης. Τον αγώνα αυτόν τον έκαμαν όλοι οι Έλληνες μαζί»⁹³. Και πράγματι, ο τότε Αντιπρόεδρος Παναγιώτης Κανελλόπουλος το έπραξε μεν, αλλά μετά την συνταγματική εκτροπή της 21ης Απριλίου 1967, η δε Ελληνική Πολιτεία στη δεκαετία του 1980.

Για τον Σωτηρίου, η δημοκρατία δεν περιορίζεται στις πολιτικές μόνο ελευθερίες. «Όταν λέμε δημοκρατία, κάμνομεν συνήθως ένα βασικό λάθος: Αποσπούμε την δημοκρατίαν από τα οικονομικά προβλήματα και τα οικονομικά συμφέροντα»⁹⁴.

Το 1963 ο Κ. Σ. πρωταγωνιστεί, παρά την αντίθεση της ηγεσίας του Κόμματος του, στην ίδρυση της Πανελλήνιας Λέσχης Αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης (Π.Λ.Α.Ε.), εκείνης που δυο χρόνια αργότερα μετονομάζεται σε Πανελλήνια Οργάνωση Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης (Π.Ο.Α.Ε.Δ.).⁹⁵ Πάντως, θα εξακολουθήσει μέχρι το 1965 να μετέχει στη Διοικούσα της Ε.Δ.Α. —έστω κι αν διατυπώνει σοβαρές επιφυλάξεις για την εκλογική τακτική [ο Κ. Σ. είχε ταχθεί υπέρ της ενίσχυσης του Γ. Παπανδρέου] και τους πολιτικούς της προσανατολισμούς, επιφυλάξεις τις οποίες θα διατηρήσει αμείωτες μέχρι το θάνατό του, που συμβαίνει σε μια κρίσιμη για τη χώρα περίοδο, στις 5 Μαΐου 1966.

Η εμβέλεια της πνευματικής και κοινωνικής προσφοράς του Σωτηρίου αναμφίβολα δεν τερματίζεται με την ολοκλήρωση του βιολογικού κύκλου της ζωής του. Παραμένει νηφάλια και υπολογίσιμη, ριζοσπαστική, φιλολαϊκή και στέρεα επιστημονική. Η ορθότερη, η πειστικότερη θεωρία του είναι η στάση και η νοοτροπία του. Το μέλλον της πατρίδας το ταυτίζει με την επαναστατική αλλαγή της Παιδείας.

Οι γενικές αρχές μιας πραγματικά ανθρωπιστικής Παιδείας κινούνται κατά τον Σωτηρίου προς την κατεύθυνση της συνταγματικής κατοχύρωσης του δικαιώματος της εκπαίδευσης, της δυνατότητας πρόσβασης όλων των παιδιών στη μόρφωση, της γνώσης των νόμων της κοινωνικής εξέλιξης, της ισότιμης σχέσης διδασκάλων - εκπαιδευομένων, της σύζευξης θεωρίας και πράξης, της ποιοτικής - σε τελευταία ανάλυση - αναβάθμισης του μορφωτικού αγαθού⁹⁶. Θέλει τους εκπαιδευτικούς ακόμη πιο ψηλά, «αληθινούς ιεροφάντες», «λαξευ-

τές ψυχών», απερίσπαστους από τις βιοτικές ανάγκες - ελεύθερους να μετουσιώσουν την εσωτερική τους φλόγα⁹⁷.

Επειδή μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, αν θέλουμε να πετύχει, επιβάλλεται να εκκινεί από τα θεμέλια, φως εκ των κάτω, όσο «ο δημοδιδάσκαλος... είναι παραμελημένος, παραπεταμένος» τα μηνύματα δεν μπορεί να είναι παρήγορα. Προσθέτοντας σ' αυτό, της υλικοτεχνικής υποδομής των σχολείων το πρόβλημα ο Σωτηρίου διαπιστώνει ότι «γενικά η όλη εμφάνιση της Παιδείας μας της δημοτικής είναι αξιοδύσκολη». Εισηγείται άμεσα την πανεπιστημιακή μόρφωση του προσωπικού -έγινε μόλις στις μέρες μας- και τη δραστική μείωση του αριθμού των κατά τμήμα μαθητών⁹⁸. Για να καταστεί η Μέση Εκπαίδευση συντελεστής κοινωνικής προόδου και λαϊκής ευημερίας συνιστά την κατάργηση των εκπαιδευτικών τελών - εισφορών, την εισαγωγή των μαθημάτων Φιλοσοφίας και Βιολογίας και τη μετάφραση των κλασικών συγγραφέων, έτσι ώστε να εξοβελιστεί η μονόπλευρη γραμματοσυντακτική τους εκμετάλλευση, να αξιοποιηθεί πλήρως το περιεχόμενό τους⁹⁹.

*«Η τεχνική παιδεία αποτελεί απαραίτητον τμήμα της γενικής μορφώσεως. Η τεχνική είναι δημιουργήμα, είναι αποτέλεσμα του αγώνος που κάμνει ο άνθρωπος με την επιστήμη, δια την ανύψωσιν της ζωής και την ευημερίαν της κοινωνίας. Από της στιγμής που η τεχνική μόρφωσις ειδικευθή, τότε ομιλούμεν περί επαγγελματικής μορφώσεως»*¹⁰⁰. Ο Σωτηρίου ξεκινώντας από την παραδοχή ότι εκείνη την στιγμή δεν υπήρχε το κατάλληλο διδακτικό προσωπικό για την στελέχωσή της και πως οποιαδήποτε σχετική δαπάνη είναι υπερπαραγωγική, εισηγείται την αθρόα αποστολή εκπαιδευτικών στο εξωτερικό προκειμένου να επιμορφωθούν. Συγχρόνως, εκφράζει την αντίθεσή του στο να ανατεθεί σε Πανεπιστημιακούς η διοικητική και παιδαγωγική εποπτεία της και στο να ιδρυθούν Ιδιωτικές Τεχνικές Σχολές. Είναι, άλλωστε, πάγια η εναντίωσή του γενικά στο θεσμό της ιδιωτικής εκπαίδευσης¹⁰¹.

Κάθε άλλο παρα ικανοποιητική κρίνει ο έμπειρος παιδαγωγός και εγκρατής επιστήμονας την κατάσταση που επικρατεί στην οροφή του εκπαιδευτικού οικοδομήματος, τα Ανώτατα ιδρύματα. Οι ευδιάκριτες γι' αυτόν τάσεις αποσύνθεσης οφείλονται στα προπατορικά αμαρτήματα της πρωτοβάθμιας - δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αλλά

κυρίως στα χρονίζοντα προβλήματα της τριτοβάθμιας. Ως μοχλούς ανάσχεσης της εύρυθμης λειτουργίας της θεωρεί την οικογενειοκρατία και τον κομματικό παρεμβατισμό στην επιλογή του διδακτικού προσωπικού, τον μεταφυσικό γνωστικό προγραμματισμό, το ανεδαφικό αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων, την απουσία φιλερευνητικού πνεύματος, τις κτιριακές αδυναμίες, τις ελλείψεις στον εξοπλισμό και το εποπτικό υλικό, τα πανεπιστημιακά συγγράμματα¹⁰², τον τρόπο εισαγωγής των σπουδαστών στην Ανώτερη και Ανώτατη Εκπαίδευση¹⁰³, τα ανεπίλυτα φοιτητικά αιτήματα.

Ο Κώστας Σωτηρίου ακατάπαυστα υπογραμμίζει ότι είναι «μεγάλη η οικονομική εξαθλίωση και ο ψυχικός μαρασμός του λαού από τη σημερινή αμορφωσιά. Δεν υπάρχει ελευθερία ούτε προκοπή χωρίς πραγματική μόρφωση¹⁰⁴... Εδώ εις τον τόπον μας έχομεν δυστυχώς υπερεκτίμησιν των γνώσεων... Πιστεύομεν, δηλαδή, ότι αι γνώσεις αταί καθ' εαυταί έχουν αξίαν, έχουν δύναμιν, ότι είναι αυτοδύναμοι, ανθύπαρκτοι¹⁰⁵... Η γνώσις έχει αξίαν, όταν γίνεται όργανον ζωής¹⁰⁶... Ο αστικός ανθρωπισμός δεν ανταποκρίνεται στις σημερινές ανάγκες της κοινωνίας. Κλείνει τα μάτια του μπροστά στην «ανείπωτη δυστυχία που μας δέρνει»... Αντίθετα ο γνήσιος ανθρωπισμός προβάλλει το αίτημα να καταπολεμηθούν οι αιτίες που προκαλούν την κατάσταση αυτή και αγωνίζεται να αναγνωριστούν και να ικανοποιηθούν τα καταπατημένα δικαιώματα του ατόμου και του λαού. Ο γνήσιος ανθρωπισμός αγωνίζεται για την υλική ευημερία και την πνευματική εξύψωση όλων. Θέλει τη ζωή χαρούμενη κι ευτυχισμένη για όλους. Έναν μόνο όρο θέτει στον καθένα, την παραγωγική δημιουργική εργασία του συνόλου¹⁰⁷... Αλλά ποιος είναι ο «γνήσιος ανθρωπισμός», ποια τα βασικά γνωρίσματά του; Τα γνωρίσματα του ανθρωπιστικού ιδανικού είναι τέσσερα. Το πρώτον γνώρισμα είναι η αναγνώρισις και η εκτίμησις της αξίας του ανθρώπου... Δεύτερον γνώρισμα του «γνήσιου ανθρωπισμού» είναι η πίστις εις τας ικανότητας του ανθρώπου, η πίστις ιδιαίτερα εις το λογικό και η αξιοποίησις των ικανοτήτων του... Τρίτον γνώρισμα είναι η αναγνώρισις και η εκτίμησις της αξίας της ανθρωπίνης ζωής... Τέταρτον γνώρισμα είναι η ανυστερόβουλος και ανυπόκριτος αγάπη προς τον άνθρωπο... Και ο «γνήσιος ανθρωπισμός» πρέπει να γίνη βασικόν ιδανικόν δια την Ελληνικήν Νεολαίαν»¹⁰⁸.

Πέρα από κάθε αμφιβολία, ο αληθινός άνθρωπος και πάνω απ' ό-

λα ο δημιουργός είναι πάντα ο πιο ευαίσθητος και πιο υπεύθυνος σειсмоγράφος της εποχής του. Ο Σωτηρίου υπήρξε και τα δυο: και άνθρωπος και δημιουργός. Παράλληλα, είναι γεγονός επιστημονικά τεκμηριωμένο πως την αποστολή τους στις διαστάσεις των ενδιαφερόντων τους και τις προοπτικές της διακριτής και διακριτέας κοσμοαντίληψης τους καταξίωσαν και οι δυο τιμώμενοι της Δ' Επιστημονικής Συνάντησης της Ν.Α. Αττικής: Ο αρχαιολόγος Eugene Vanderpool, ο ξένος με τις αττικές ευαισθησίες και ο παιδαγωγός Κώστας Σωτηρίου, ο αττικός με την πανανθρώπινη σκέψη, με την πλανητική θεώρηση πραγμάτων και φαινομένων, εκείνος που καταδικάζοντας τον άκαρπο διδακτισμό, τον αθροιστικό εγκυκλοπαιδισμό και τις αντιρεαλιστικές πρακτικές στάθηκε κοντά στον ελληνικό λαό μαχόμενος για τη λευτεριά και τα κυριαρχικά του δικαιώματα.

ΧΑΡΗΣ ΜΠΙΑΜΠΟΥΝΗΣ

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1.. Λ. Παπαγιαννάκης, *Οι ελληνικοί Σιδηρόδρομοι (1882 - 1910)*, Αθήνα 1982, σ. 76, κ. εξ.
2. Ο Δ. Σωτηρίου χρημάτισε δήμαρχος Μαρκόπουλου για δεκαοχτώ ολόκληρα χρόνια. «Όταν τον ρωτούσανε για τον πατέρα του αργότερα ο Σωτηρίου έλεγε: *Τι δήμαρχος! Κοτζάμπασης ήτανε και βασιλόφρονας μάλιστα! Με τη μαγκούρα του κυβερνούσε την περιοχή*» Βλ. Κώστα Γ. Καλαντζή (Θεσσαλού), *Στον αστερισμό του Δημήτρη Γλήνου: Κώστας Σωτηρίου, Ρόζα Ιμβριώτη, Μιχάλης Παπαμαύρος*, εκδ. Δίπτυχο, Αθήνα 1985, σ. 59 [στο εξής Κ. Γ. Καλαντζής].
3. Ο Δημήτριος και Ειρήνη Σωτηρίου απέκτησαν ακόμη ένα παιδί, την Άννα. Η Άννα, δασκάλα και μαθήτρια του αδελφού της, συνέβαλε σε τοπικό επίπεδο στη μορφωτική εξέλιξη των μαθητών. Ιδιαίτερα τονίζεται η λειτουργία υπό τη διεύθυνσή της του Οικοτροφείου του Πόρτο Ράφτη. Τη συναντήσαμε με τον φίλο Πέτρο Φιλίππου στις 23.8.89 και συζητήσαμε μαζί της. Ήταν ήδη πολύ καταβεβλημένη. Πέθανε λίγο αργότερα, τον Σεπτέμβριο του 1989.
4. «*Ο Κώστας Σωτηρίου αφηγείται*», εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1987 [στο εξής: Κω. Σ. αφ.]. Τη μαγνητοφώνηση (7.4.1966 - 28.4.1966 στην κλινική Σμπαρούνη) και την απομαγνητοφώνηση έκανε η λογοτέχνης Ολυμπία Παπαδούκα.
5. Κω. Σ. αφ., ό.π. (4), σ. 14 - 15, 29.
6. Κω. Σ. αφ., ό.π. (4), σ. 15 - 17.
7. Για την προσωπικότητα και το έργο του Ζήκου βλ. και Γ. Δ. Χατζησωτηρίου, Δημήτριος Αθ. Σιδέρης, *Παιανικά Μελετήματα*, εκδ. Ε.Σ. Παιανίας, Παιανία 1987, σ. 24 - 26.
8. Κω. Σ. αφ., ό.π. (4) σ. 18, 19, 32.
9. Κω. Σ. αφ., ό.π. (4), σ. 19 - 20.
10. Κω. Σ. αφ., ό.π. (4) σ. 21.
11. Κω. Σ. αφ., σ. 21, 26.
12. *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, περίοδος Ε', σύνοδος Α', 9 Ιουνίου 1958

- 29 Μαΐου 1959, προεδρία Κ. Γ. Ροδόπουλου, τ. Δ', συνεδρίαση 16ης Απριλίου 1959, σ. 168.
13. Κω. Σ. αφ., ό.π. (4), σ. 24, 28, 29.
  14. Κω. Σ. αφ., ό.π. (4), σ. 30.
  15. Κω. Σ. αφ., ό.π. (4), σ. 31. Και ο Κ. Σ. συνεχίζει: « Έχω όμως την εντύπωση πως δεν έχω κανένα από τα ανάτυπα αυτά. Όταν οι γερμανοί λεηλάτησαν τη βιβλιοθήκη μου, γιατί εγώ είχα ανέβει στα βουνά, εξαφανίστηκαν και αυτά». Ο φίλος Πέτρος Φιλίππου είχε την καλοσύνη να μου υποδείξει βιβλιογραφικά [Λαογραφία, τ. Α' (1909), σ. 82 - 106 και τ. Β' (1910), σ. 82 - 120] την παρθενική εργασία του Σωτηρίου. Ο τίτλος της: «*Αλβανική Λαογραφία - Αλβανικά ασμάτια και παραμύθια*». Προλογικά σημειώνεται: «Τα κάτωθεν δημοσιευόμενα αλβανικά άσματα του είναι τα μεν πρώτα 1 - 10 εκ συλλογής Γιάννη Περγιαλίτη εκ Σπετσών, τα δε άλλα 10 - 67 εκ συλλογής μου, τα τε άσματα και τα παραμύθια εκ του χωριού Μαρκόπουλου του δήμου Κρωπίας της Αττικής ένθα λαλείται αλβανική μετά πλείστων ελληνικών λέξεων αναμειγμένη γλώσσα».
  16. Κω. Σ. αφ., ό.π. (4), σ. 35: «*Πώς υπάρχουν άνθρωποι τόσο στραβοί, τόσο βυθισμένοι στο σκοτάδι παρ' όλη τη λαμπρότητα που μπορεί να έχουν τα αρχαία δράματα, που πίστεψαν πως σταμάτησε η καλλιτεχνική δημιουργία με τον παρακατιανό τον Ευριπίδη, όπως τον λέγαμε και από τότε η ανθρωπότητα δεν έχει ανάγκη να δημιουργήσει τίποτα*».
  17. Πρβλ. Μ. Τσιριμάκος, *Ιστορία του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, Αθήνα 1927, σ. 5 - 6.
  18. Κω. Σ. αφ., ό.π. (4), σ. 40.
  19. Χρ. Φράγκος, *Επιστημονική Σκέψη*, τχ. 1, Μάης - Ιούνης 1981, σ. 14.
  20. Κ. Γ. Καλαντζής, ό.π. (2), σ. 60.
  21. Κ. Γ. Καλαντζής, ό.π. (2), σ. 29, 30, 60, 61 από Κ. Σωτηρίου, Ο Γληνός Παιδαγωγός, «*Μνήμη Δ. Γληνού*», Νέα Βιβλία, 1946.
  22. Χ. Γκόντζος - Κ. Αναστασάκος, *Οι εκπαιδευτικοί στην Εθνική Αντίσταση*, εκδ. «*Δίπτυχο*», Αθήνα 1985, σ. 526· Κω. Σ. αφ., ό.π. (4), σ. 119.
  23. Οι βιογράφοι του, όσο γνωρίζω και ερεύνησα, θεωρούν ότι είναι η πρώτη του δημοσίευση, ότι τιτλοφορείται «Ο ρόλος της προσωπικότητας στην Ιστορία» κι ότι δημοσιεύθηκε στην «*Αγωγή*» το 1913. Και τα τρία σημεία χρήζουν διόρθωσης. Πρώτη του εργασία είναι η συλλογή αρβανίτικων ασματίων και παραμυθιών (βλ. υποσημ. 15), ακριβής τίτλος είναι εκείνος που τώρα δίνεται και το έτος δημοσίευσης το 1916. Βλ. «ΑΓΩΓΗ», επιστημονικών και παιδαγωγικών περιοδικόν», τ. Α', τχ. Ε' - Στ', 10.6.1916, σ. 297 - 307.
  24. «*Τάξις Α' Νέος Ελληνισμός. Τάξις Β' Αρχαίος Ελληνισμός. Τάξις Γ' Μεσαιωνικός και νέος Ελληνισμός*», βλ. περί «*Αγωγή*», ό.π. (23), σ. 304 - 306.
  25. Κω. Σ. αφ., ό.π. (4), σ. 114· Κ. Γ. Καλαντζής ό.π. (2), σ. 61.
  26. *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, ειδική επιτροπή του άρθρου 35 του Συντάγματος, περίοδος Ε', συνεδρίαση της 21ης Ιουλίου 1959», σ. 422, 423.
Επειδή συχνά αναφέρονται σ' αυτή την εισήγηση κοινοβουλευτικές αγορεύσεις του Κ.Σ., δίνω τις αναγκαίες συντομογραφίες.
— τ. 58¹: Συνεδριάσεις της Ειδικής Επιτροπής του άρθρου 35 του Συντάγματος από 8.7.1958 - 4.9.1958.
— τ. 58²: Συνεδριάσεις 9.9.1958 - 3.10.1958.
— τ. 58³ - 59¹: Συνεδριάσεις 12.11.1958 - 4.2.1959.

- τ. 59²: Συνεδριάσεις 5.2.1959 - 30.3.1959.
- τ. 59³: Συνεδριάσεις 31.3.1959 - 29.5.1959.
- τ. 59⁴: Συνεδριάσεις της Ειδικής Επιτροπής του άρθρου 35 του Συντάγματος από 9.6.1959 - 31.7.1959.
- τ. 59⁵: Συνεδριάσεις 23.9.1959 - 10.9.1959.
- τ. 59⁶ - 60¹: Συνεδριάσεις 14.11.1959 - 18.1.1960.
- τ. 60²: Συνεδριάσεις 19.1.1960 - 2.3.1960.
- τ. 60³: Συνεδριάσεις 3.3.1960 - 26.4.1960.
- τ. 60⁴: Συνεδριάσεις 27.4.1960 - 3.6.1960.
- τ. 60⁵: Συνεδριάσεις 10.10.1960 - 28.10.1960.
- τ. 60⁶ - 61¹: Συνεδριάσεις 29.11.1960 - 30.1.1961.
- τ. 61²: Συνεδριάσεις 31.1.1961 - 14.3.1961.
- τ. 61³: Συνεδριάσεις 15.3.1961 - 14.5.1961.
- τ. 61⁴: Συνεδριάσεις 15.5.1961 - 23.6.1961.
- 27. Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, Αθήνα 1973², σ. 233 - 234.
- 28. Ι. Κολιόπουλος, Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις από την 1η Μαρτίου 1935 ως την 28η Οκτωβρίου 1940, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* της Εκδοτικής Αθηνών, τ. ΙΕ', Αθήνα 1978, σ. 367.
- 29. Κ. Γ. Καλαντζής, ό.π. (2), σ. 62.
- 30. Κω. Σ. άφ., ό.π. (4), σ. 114.
- 31. Κ. Σωτηρίου, Η Παιδείας μας στα τελευταία πενήντα χρόνια, στο «*Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση*», εκδ. «Προοδευτική Παιδεία», Αθήνα 1966, σ. 9, 12.
- 32. Θεοφ. Δ. Χατζηστεφανίδης, *Ιστορία της Νεοελληνικής εκπαίδευσης (1821 - 1986)*, Αθήνα 1986, σ. 187.
- 33. Κω. Σ. άφ., ό.π. (4), σ. 123 - 124 [Τάσος Βαφειάδης]
- 34. Πληροφορήτρια η κ. Νίνα Εμμ. Κουτσουδάκη, που έλαβε το πτυχίο της από τη Ράλλειο το 1931.
- 35. Κ. Γ. Καλαντζής, ό.π. (2), σ. 64.
- 36. Κω. Σ. άφ., ό.π. (4), σ. 115 [Τάσος Βαφειάδης].
- 37. J. Dewey, «*Το Σχολείο και το παιδί*», μτφρ. Κ. Δ. Σωτηρίου, σχ. 8ο, Αθήνα 1926.
- 38. Θεοφ. Δ. Χατζηστεφανίδης, ό.π. (32), σ. 141 - 142.
- 39. Θεοφ. Δ. Χατζηστεφανίδης, ό.π. (32), σ. 131 - 133.
- 40. Αντ. Κ. Δανασστής - Αφεντάκης, *Εξελίξεις της Παιδαγωγικής Σκέψεως*, Αθήνα 1980, σ. 91.
- 41. Παν. Δ. Ξωχέλλης, *Παιδαγωγική του Σχολείου*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 49.
- 42. Oscar Pfister, «*Ψυχανάλυση και Παιδαγωγική*», μτφρ. Κ. Δ. Σωτηρίου, σχ. 8ο, Πειραιεύς 1933.
- 43. Κ. Γ. Καλαντζής, ό.π. (2), σ. 62.
- 44. Κ. Γ. Καλαντζής, ό.π. (2), σ. 62 - 63· Κω. Σ. άφ., ό.π. (4), σ. 114.
- 45. «*Αναγέννηση*», χρ. Α', Οκτώβρης 1926, φ. 2, σ. 108.
- 46. Κ. Σωτηρίου, «*Ένα διασκεδαστικό βιβλίο - Γεωργίου Θ. Σακελλαρίου Μ. Α. Teachers College Columbia, University, Δ.Φ. καθηγητού, - Ψυχολογία του παιδός μετ' εφαρμογών - New York 1922*», στο «*Αναγέννηση*», χρ. Α', Σεπτέμβρη 1926, φ. 1ο, σ. 43 - 50 και φ. 2 (Οκτώβρης 1926), σ. 103 - 108.
- 47. Πρβλ.: α) «*Με λέει [ο Γ. Θ. Σακελλαρίου] αγράμματο· μα ας είναι, τόσα γράμματα*

- έμαθα για να αντιγράψω από το μέγα του έργο» τα λάθη του, τις ασυναρτησίες, τα διανοητικά του παρακρούσματα... Αν η κριτική μου έγινε αστηρή δεν είναι διόλου από προσωπικά ελατήρια. Γιατί ο κ. Σακελλαρίου παρουσιάζει ένα τυπικό περιστατικό» βλ. «Αναγέννηση», ο.π. (45), σ. 104, 108. β) «Ίσως η κριτική μου να φανεί πολύ αστηρή. Τα ελατήρια όμως δεν είναι προσωπικά. Ο σκοπός μου είναι καθαρά εκπαιδευτικός. Οι αληθινοί λειτουργοί της παιδείας χρέος έχουν να αγωνίζονται μ' ενθουσιασμό στις επάλξεις της προοδευτικής παιδείας για το καλό των παιδιών. Και τέτοια αγωνίστρια πρέπει να υψωθεί η κα Μουστάκα. Έχει όλη την ικανότητα» [(1965), Κω. Σ. αφ. ό.π. (4), σ. 105].
48. Κ. Δ. Σωτηρίου, «Ψυχανάλυση», μηνιαίο περ. «Αναγέννηση», χρ. Α', Σεπτέμβριος 1926, κ. εξ.
49. Κ. Γ. Καλαντζής, ό.π. (2), σ. 65.
50. Κ. Γ. Καλαντζής, ό.π. (2), σ. 69.
51. Εφ. «Νέα Γενιά», όργανο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ, φ. της 23.9.1943.
52. Κω. Σ. αφ., ό.π. (4), σ. 47.
53. Κω. Σ. αφ., ό.π. (4), σ. 48.
54. Κω. Σ. αφ., ό.π. (4), σ. 50.
55. Κω. Σ. αφ., ό.π. (4), σ. 55. Στο Βουνό θα γνωριστεί και με το στρατηγό Στέφανο Σαράφη, με τον οποίο θα συνδεθεί στενά. «Με τον Δημήτρη Φωτιάδη και τη γυναίκα του Κατίνα δημιουργήθηκε μια ωραία φιλία ζευγαριών. Από τα «συμπόσια» μας πέρασαν οι Αυγέρης, Βάρναλης, Τάσος Βουρνάς, Κορδάτος, Λειβαδίτης, Ρίτσος, Ρώτας, Κώστας Σωτηρίου και Κώστας Σταματίου -απ' όσους θυμάμαι» βλ. Μάριον Σαράφη, *Ο στρατηγός Σαράφης όπως τον γνώρισα*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1990, σ. 150.
56. Μονοτονικό σύστημα, κατάργηση του «η» και του «ω» στην υποτακτική, οι ρηματικοί τύποι με το βοηθητικό ρήμα «έχω», στην ενεργητική και παθητική φωνή να γράφονται με «ει», οι καταλήξεις των παραθετικών σε -οτερος, -οτατος να γράφονται με «ο», με «ο» να γράφονται και τα θηλυκά ουσιαστικά με κατάληξη -οσυνη. Επίσης, προτείνει την κατάργηση της χρονικής αύξησης στα ρήματα και τη φωνητική γραφή των ξένων λέξεων.
57. Τα θηλυκά των επιθέτων να γράφονται όλα με «ια». Κω. Σ. αφ. ό.π. (4), σ. 100-101: «Είναι λοιπόν ωφέλιμη και απαραίτητη η ριζοσπαστική ορθογραφική μεταρρύθμιση, πρώτα για να ξαλαφρώσουμε τα παιδιά όσο γίνεται περισσότερο από το βραχνά της ιστορικής ορθογραφίας, και έπειτα για να λυτρώσουμε, με ένα κανονισμένο, σύμφωνα με τις σημερινές συνθήκες, ορθογραφικό σύστημα όσο γίνεται πιο απλό και γι' αυτό εύκολα αποδεχτό...».
58. Γιάννης Κατσαντώνης, *Εκπαιδευτικοί και Εθνική Αντίσταση*, Αθήνα 1984, σ. 46, 52.
59. Κω. Σ. αφ., ό.π. (4), σ. 57 - 58: «Μου ανάθεσαν να μιλήσω για το Γληνό. Θα μιλούσε ο Γιάννης Ζεύγος σύντομα κι εγώ πλατύτερα... Την άλλη μέραμίλησα, κράτησε καμιά ώρα η ομιλία μου».
60. Χάρης Σακελλαρίου, *Η Παιδεία στην Αντίσταση*, Αθήνα 1984, σ. 56.
61. Χρ. Γκόντζος - Κ. Αναστασάκος, ό.π. (22), σ. 372.
62. Ο Δ. Πάλλας που το 1965 έγινε Καθηγητής Βυζαντινής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

63. Ο Καθηγητής Γεωλογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Κ. Γεωργαλάς.
64. Πρόκειται για τους Αλέκο Παπαγεωργίου και Τάσο Βαφειάδη.
65. Νίκος Μπρούζος (Λύρης).
66. Κώστας Παπανικολάου - Γιώργος Ι. Μυρισιώτης.
67. Τερψιχόρη Γουζέλη. Τις πληροφορίες για το διδακτικό προσωπικό άντλησα από τον Χάρη Σακελλαρίου, *Η Παιδεία στην Αντίσταση*, Αθήνα 1984, σ. 66, 68, 70 και τους Χρ. Γκόντζο - Κ. Αναστασάκο, ό.π. (22), σ. 375, 494.
68. Χ. Σακελλαρίου, ό.π. (67), σ. 78. Σημαντικότατο είναι και το άρθρο «Κώστας Δ. Σωτηρίου - ο φωτισμένος παιδαγωγός και αγωνιστής (20 χρόνια από το θάνατό του)», που δημοσίευσε ο κ. Χάρης Σακελλαρίου στο εκπαιδευτικού και κοινωνικού προβληματισμού περιοδικό «Τα Εκπαιδευτικά» [τχ. 4, Καλοκαίρι 1986, σ. 132 - 145].
69. ΚΩ. Σ. αφ. ό.π. (4), σ. 122.
70. Χ. Σακελλαρίου, ό.π. (67), σ. 73.
71. «Για να μπορεί να προχωρήσουν, έπρεπε να γραφούν και τα κατάλληλα αναγνωστικά βιβλία. Το ένα το έγραψε η κ. Ρόζα (Ιμβριώτη) στην Τύρνα νομίζω για τις 2 τάξεις του Δημοτικού (Γ και Δ) γιατί εμείς εφαρμόσαμε το εξάχρονο δημοτικό εκεί -και το άλλο έπρεπε να το γράψει ο Παπαμάυρος και εγώ. Εγώ είχα αρρωστήσει και στο γραφείο του Παιδαγωγικού Φροντιστηρίου ζαπλωμένος, άφηνα τον Παπαμάυρο να γράφει κεφάλαιο - κεφάλαιο. Το θεωρούσαμε, το συζητούσαμε, γίνοντουσαν μικροδιορθώματα. Και έτσι, μέσα σε 15 μέρες γράφτηκε» - Κω. Σ. αφ. ό.π. (4), σ. 66. Στην προσπάθεια τους συνετέλεσαν με κείμενά τους οι Τερψ. Γουβέλη, Σοφία Μαυροειδή - Παπαδάκη, Ν. Καρβούνης, Σ. Μπεγνής, Παναγής Δεκατσάς, Γεώργιος Σταύρου, Αλεξ. Μυριαλλή, Χ. Σακελλαρίου, ό.π. (67), σ. 114 - 116 και Γιάννης Κατσαντώνης, ό.π. (58), σ. 42.
72. Έχουν, όσο γνωρίζω, διασωθεί τα ονόματα και ο τόπος προέλευσης εικοσιένα σπουδαστών και δεκαεννιά σπουδαστριών. Βλ. Χ. Σακελλαρίου, ό.π. (67), σ. 85 - 86 και Χρ. Γκόντζος - Κ. Αναστασάκος, ό.π. (22), σ. 375 - 376.
73. Χ. Σακελλαρίου, ό.π. (67), σ. 82.
74. Κω. Σ. αφ. ό.π. (4), σ. 69 - 70.
75. Κω. Σ. αφ. ό.π. (4), σ. 76.
76. Μετέχει σε τρεις κοινοβουλευτικές επιτροπές; α) «Της κατά το άρθρον 35 του Συντάγματος Ειδικής Επιτροπής», τ. 59⁶ - 60¹, ό.π. (26), σ. 34· β) Προεδρίας της Κυβερνήσεως, τ. 59⁶ - 60¹, σ. 10 - τ. 60⁵, σ. 6 και γ) Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, τ. 59⁶ - 60¹, σ. 11 και τ. 60⁵, σ. 7.
77. [Αρμοδιότητας] Υπουργείου Προεδρίας της Κυβερνήσεως: 1) Παραστάσεις αρχαίου δράματος στους Δελφούς, τ. 60⁶ - 61¹, ό.π. (26), σ. 275 - 276. 2) Ασφάλιση των ηθοποιών, τ. 60⁶ - 61¹, σ. 503. 3) Εργασιακά - συνταξιοδοτικά ηθοποιών, τ. 61², σ. 269. 4) Κατά της νομαρχιακής απόφασης για την έκπτωση από το Δ. Σ. συνδικαλιστών του Συλλόγου Εργατοτεχνιτών Μεταλλωρύχων Λαυρίου, τ. 61⁴, σ. 148. - Υπουργείου Εσωτερικών: 1) Κοινωνική οδική επικοινωνία του συνοικισμού Μπάλας Σταμάτας, τ. 60⁴, σ. 533. 2) Κλήση στην Ασφάλεια του Άγι Θέρου, τ. 60³, σ. 726. 3) Φωτισμός της Θήβας, τ. 60⁴, σ. 282. Υπουργείου Οικονομικών: 1) Φορολογική υπεραξία κτημάτων Κορωπίου, τ. 58³ - 59¹, σ. 120. 2) Απαλλοτρίωση μικρών ε-

κτάσεων στην Παλλήνη - Λούτσα, τ. 63¹, σ. 690. - Υπουργείου Γεωργίας: 1) Προστασία - προώθηση εγχωρίου πτηνοτροφίας, τ. 59⁶ - 60¹, σ. 271. 2) Παραχώρηση έκτασης σε άστεγους του Ορχομενού, τ. 60⁴, σ. 37. 3) Χορήγηση δανείων ΑΤΕ, τ. 60⁴, σ. 40- 41. 4) Ύδρευση Μεσογείων, τ. 60⁵, σ. 185. 5) Παραχώρηση αγροκτημάτων σε ακτήμονες της Νέας Μάκρης, τ. 60⁵, σ. 188 - 189. 6) Απόλυση του αντιπροέδρου του Γεωργικού Συνεταιρισμού Καπανδριτίου, τ. 60⁵, σ. 192. 7) Ίδρυση υποκαταστημάτων ΑΤΕ στην Αττική, τ. 61³, σ. 372. 8) Θέμα βαμβακιού, τ. 61⁴, σ. 131. - Υπουργείου Εργασίας: 1) Παραχώρηση 15 στρεμμάτων στο Γραμματικό Μεσολογγίου, τ. 58³ - 59¹, σ. 457. 2) Συνταξιοδότηση μεταλλευτών - μεταλλωρύχων, τ. 60², σ. 4. 3) Εργατικά ατυχήματα στην Χαλυβουργική, τ. 60⁵, σ. 309. 4) και 5) Οργανισμός Εργατικής κατοικίας, τ. 60⁶ - 61¹, σ. 178, 279. 6) Εργατικά ατυχήματα στην Α.Ε. Καλυκοποιείον - Πυριτιδοποιείον, τ. 60⁶ - 61¹, σ. 611. 7) Μισθολογικά - συνταξιοδοτικά οικοδόμων, τ. 60⁶ - 61¹, σ. 689. 8) Βιομηχανικοί εργάτες Ελευσίνας, τ. 61³, σ. 130. 9) Κοινωνική ασφάλιση τιμμεντεργατών, τ. 61³, σ. 131. 10) Συλλογικές συμβάσεις εργασίας, τ. 61³, σ. 263. 11) Εργατική κατοικία Ελευσίνας, τ. 61², σ. 271. 12) Ανεργία στην Ελευσίνα, τ. 61², σ. 272. 13) Ασφάλιση μεταλλωρύχων, τ. 61², σ. 538. 14) ΙΚΑ Ελευσίνας, τ. 61², σ. 538. - Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας: 1) Ίδρυση αγροτικού ιατρείου στην Παναγιά Θηβών, τ. 60³, σ. 708. 2) Αποκατάσταση προσφυγικών οικογενειών Θήβας, τ. 59³, σ. 415. 3) Ύδρευση Μεσογείων, τ. 60⁵, σ. 280. 4) Οικολογικά προβλήματα από την λειτουργία του «ΤΙΤΑΝ» Ελευσίνας, τ. 61², σ. 533. 5) Αποχέτευση λυμάτων Βούλας, τ. 61³, σ. 644. - Υπουργείου Δικαιοσύνης: 1) και 2) Δημόσια Θεάματα, τ. 59², σ. 190, 505. - Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων: 1) Πανεπιστημιακά συγγράμματα, τ. 58³ - 59¹, σ. 455. 2) Εγγραφή φοιτητών, τ. 59⁶ - 60¹, σ. 704. 3) Πολυτεχνική Σχολή Θεσ/νίκης, τ. 60², σ. 666. 4) Υπόθεση Καθηγητή Γ. Κονιδάρη, τ. 60⁶ - 61⁶, σ. 605. 5) Σίτιση φοιτητών Παν. Αθηνών, τ. 60⁵, σ. 395. 6) Διδασκαλείο Νηπιαγωγών Σάμου, τ. 60³, σ. 723. 7) Εμπορική Σχολή Σάμου, τ. 58³ - 59¹, σ. 461 - 462. 8) Διδακτηριακές ανάγκες Ν. Πέλλης, τ. 60⁵, σ. 217. 9) Δημοτικό Σχολείο Βαρνάβα Αττικής, τ. 58³ - 59¹, σ. 586. 10) Δημοτικά Σχολεία Ν. Χανίων, τ. 59², σ. 159. 11) Δημοτικό Περάματος, τ. 59², σ. 506. 12) Δημοτικό Μελισσουργού Λαγκαδά, τ. 59², σ. 586. 13) Δημοτικό Δάττου Καβάλας, τ. 59², σ. 601. 14) Καταβολές υπέρ του Σχολικού Ταμείου Δημ. Σχολείων, τ. 60⁵, σ. 393. 15) Δημοτικό Ν. Φώκαιας - Χαϊδαρίου, τ. 60⁶ - 61¹, σ. 687. 16) Γυμνάσιο Λιδωρικίου, τ. 58³ - 59¹, σ. 462. 17) Γυμνάσιο Ελευθερουπόλεως, τ. 59², σ. 503. 18) Γυμνάσιο Πτολεμαΐδας, τ. 59², σ. 600 - 601. 19) Γυμνάσιο Πολυγύρου, τ. 59³, σ. 130. 20) Γυμνασιακό Παράρτημα Ερατύρας Σιατίστης, τ. 59⁶ - 60¹, σ. 322. 21) Ανέγερση Μουσείου στη Ν. Αγχίαλο, τ. 59⁶ - 60¹, σ. 329. 22) Γυμνάσιο Θηλέων Χανίων, τ. 59⁶ - 60¹, σ. 324, 23) Γυμνάσιο Λειβαδιάς, τ. 60⁴, σ. 337. 24) Γυμνασιακό Παράρτημα Αμοργού, τ. 60², σ. 124. 25) Γυμνάσιο Θηλέων Ιωαννίνων, τ. 60⁴, σ. 355. 26) Γυμνάσιο Νεάπολης, τ. 60⁶ - 61¹, σ. 605. 27) Μέριμνα για τ' αποκλίνοντα παιδιά, τ. 60², σ. 702. 28) Μαθητικά συσσίτια, τ. 60⁶ - 61¹, σ. 609, 29) Νυχτερινά Σχολεία, τ. 59³, σ. 129. 30) Ιδιωτικοί Εκπαιδευτικοί, τ. 60², σ. 124 - 125. - Υπουργείου Βιομηχανίας: 1) Ηλεκτροδότηση Σαλαμίνας, τ. 60⁴, σ. 277. 2) Απολύσεις εργατοτεχνιτών, τ.

- 61², σ. 45. 3) Ρύπανση Ελευσίνας, τ. 61², σ. 268 - 269. - Υ π ο υ ρ γ ε ί ο υ Ε μ π ο ρ ί ο υ: 1) Τυροκομικά προϊόντα, τ. 59³, σ. 381 - 382. 2) Εξαγορά από ΔΕΗ της ηλεκτρικής επιχείρησης Μπογιατίου, τ. 60⁶ - 61¹, σ. 584. 3) Εδέσματα Πανεπιστημιακής Λέσχης, τ. 61³, σ. 651 - Υ π ο υ ρ γ ε ί ο υ Σ υ γ κ ο ι ν ω ν ι ώ ν κ α ι Δ η μ ο σ ί ω ν Έ ρ γ ω ν: 1) Τηλεφωνική σύνδεση καταστημάτων στο Μπογιατί, τ. 60², σ. 654. 2) Τηλεπικοινωνιακό δίκτυο Σαλαμίνας, τ. 60⁴, σ. 139. 3) Ισόπεδες διαβάσεις ΣΠΑΠ, τ. 60⁴, σ. 534.
78. α) «Περί αυξήσεως των μισθών, ημερομισθίων, συντάξεων κλπ.», τ. 58¹, ό.π. (26), σ. 284. β) «Περί κηρύξεως της λήξεως της ανταρσίας, καταργήσεως του θεσμού της διοικητικής εκτοπίσεως κλπ.», τ. 59², σ. 69. γ) Κατάργηση της από 27.8.57 σύμβασης με την Η.Ε.Μ., τ. 59³, σ. 57 - 58. δ) Ακύρωση της «απ' ευθείας πωλήσεως, εκμισθώσεως και υποθηκείσεως ακινήτου του Ταμείου Εθνικής Αμύνης», τ. 59⁶ - 60¹, σ. 55 - 56. ε) για το Ν.Δ. «περί αργούντων μεταλλείων κλπ...», τ. 59⁶ - 60¹, σ. 642. στ) Αγροτικά χρέη, τ. 59⁶ - 60¹, σ. 643 και τ. 60⁶ - 61¹, σ. 553. ζ) Εισαγωγές - εξαγωγές, τ. 60², σ. 44. η) «Περί καταργήσεως της εκπαιδευτικής και ενοριακής προσφοράς», τ. 60⁶ - 61¹, σ. 293. θ) Συμπλήρωση της Νομοθεσίας των Κοινωνικών Ασφαλίσεων, τ. 60⁶ - 61¹, σ. 343. ι) Στρατολογία, τ. 60⁶ - 61¹, σ. 439. ια) Δημοτικός και Κοινοτικός Κώδικας, τ. 61² σ. 435. ιβ) «Περί καταργήσεως εκτάκτων μέτρων», τ. 61⁴, σ. 436. ιγ), Καταγγελία της σύμβασης της Ανωνύμου Εταιρείας Υδάτων», τ. 61⁴, σ. 437.
79. Ο Κώστας Σωτηρίου προτείνει τροποποιήσεις στο νομοσχέδιο «περί κατασταστικού Χάρτου της Εκκλησίας» [τ. 59³, ό.π. (26), σ. 210], στο Ν. Δ. 3361/1955 «περί οργανώσεως της οινοπαραγωγής της Επαρχίας Αττικής» [τ. 60², ό.π. (26), σ. 148], στο Ν. Δ. «περί οργανώσεως της Ζωοτεχνικής και Κτηνιατρικής Υπηρεσίας» [τ. 60⁴, ό.π. (26), σ. 403], σε νομοσχέδιο για τις Κοινωνικές Γεωργικές Ασφαλίσεις [τ. 60⁶ - 61⁶, ό.π. (26), σ. 440, 576 και τ. 61², ό.π. (26), σ. 29, 135].
80. Με την βουλευτική του, όπως ο κανονισμός της Βουλής ορίζει, ιδιότητα ο Κώστας Σωτηρίου προωθεί εικοσιδύο αναφορές πολιτών, συλλόγων και σωματείων. Απ' αυτές, έξι αναφορές (α' - στ') έχουν ως παραλήπτες τα Υπουργεία Εσωτερικών και Δημοσίας Τάξεως, πέντε (ζ' - ια') το Υπουργείο Οικονομικών, δυο αναφορές (ιβ' - ιγ') το Υπουργείο Εργασίας, μια (ιδ') το Υπουργείο Κοινωνικής Προνοίας, μια (ιε') το Υπουργείο Δικαιοσύνης και οχτώ αναφορές (ιστ' - κβ') το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. *Συγκεκριμένα:* α) «Του Εργατικού Κέντρου Λαυρίου διαμαρτυρομένου για την κακοποίηση από όργανα της Ασφαλείας του Αντιπροέδρου του (τ. 59², σ. 654 - 655). β) Πολλών εργατικών σωματείων που αιτούνται την απόλυση από την Ασφάλεια του συνδικαλιστή ηγέτη Γ. Στεργίου (τ. 59⁶ - 60¹, σ. 732). γ) «Των κατοίκων Ελευσίνος αιτουμένων την αποφυλάκισιν» τριών συμπατριωτών τους (τ. 60², σ. 415). δ) Κατοίκων του Μενιδίου και Καματερού που ζητούν την αποφυλάκιση συμπολίτη τους (τ. 60⁴, σ. 167). ε) Των οικείων του Ιακ. Ροδίτη «αιτουμένων την απόλυσιν του» (τ. 60⁶ - 61¹, σ. 475. στ) «Του Συλλόγου Εργατών και Τεχνιτών Μεταλλωρύχων Λαυρίου αιτουμένου» την ανάκληση της Νομαρχιακής απόφασης με την οποία κηρύχθηκαν έκπτωτοι αντισυνταγματικά οι νόμιμα εκλεγμένοι Πρόεδρος και Ταμίας του Δ.Σ. (τ. 61³, σ. 485). ζ) Του Συλλόγου «Κ. Παλαμάς» που διαμαρτύρεται για την αποξήρανση της λιμνοθάλασσας

Μεσολογγίου (τ. 60⁵, σ. 182). η) Πτηνοτροφικών Συνεταιρισμών για την φορολογική επιβάρυνση υπέρ των Γεωργικών Κοινωνικών Ασφαλίσεων (τ. 60⁶ - 61¹, σ. 324). θ) της Γ.Σ. της Ένωσης Εργατοτεχνιτών Τιμημένων Τιτάν - Χάλυψ για μισθολογικά - συνταξιοδοτικά ζητήματα (τ. 61³, σ. 398). ι) «Του Εργατοϋπαλληλικού Κέντρου Ελευσίνος - Μεγάρων αιτουμένου» αναπροσαρμογή αμοιβών, κατάργηση αντεργατικών νόμων (τ. 61³, σ. 467). ια) Κατοίκων Δαφνίου και Σκαραμαγκά, επειδή δεν εισέπραξαν ακόμη αποζημίωση απαλλοτριωθείσών οικιών τους (τ. 61², σ. 100 - 101). ιβ) Του Εργ/λικού Κέντρου Ελευσίνας που διαμαρτύρεται για την ομαδική απόλυση εισπρακτόρων ΚΤΕΛ (τ. 61³, σ. 290). ιγ) Του Εργ/λικού Κέντρου Ελευσίνας που εξαιτείται την εφαρμογή της εργατικής νομοθεσίας (τ. 61³, σ. 398). ιδ) Ο Φαρμακευτικός Σύλλογος Αττικής διαμαρτύρεται για το νομοσχέδιο του αντιφυματικού αγώνος (τ. 60⁴, σ. 258). ιε) Του Συλλόγου Γονέων - Κηδεμόνων Θ' Γυμνασίου Θηλέων Αθηνών για τα δημόσια θεάματα (τ. 60⁴, σ. 230 - 231). ιστ) Της επιτροπής Γονέων - Κηδεμόνων Χανίων για την κάλυψη των αναγκών του Γυμνασίου Θηλέων Χανίων (τ. 58³ - 59¹, σ. 482 και τ. 59², σ. 45). ιζ) Λειτουργών Μ.Ε. Παλαιοχώρας Κρήτης «διαμαρτυρομένων δια την άνισον και άδικον μεταχειρίσιν των» (τ. 58³ - 59¹, σ. 659). ιη) Του Συλλόγου Κηδεμόνων - Γονέων του Γυμνασίου Θηλέων Χανίων «αιτούντων δικαίαν επίλυσιν των αιτημάτων των λειτουργών της Μ.Ε.» (τ. 59², σ. 655). ιθ) Του Δημάρχου Ορχομενού για την ίδρυση Γυμνασίου στην πόλη (τ. 60³, σ. 293). κ) Των φοιτητών της Α.Σ.Ο.Ε.Ε. που ζητούν μεταφορά μαθημάτων στο επόμενο έτος (τ. 61², σ. 316). κα) Του Δημάρχου Αγρινίου «αιτουμένου ηθικήν και υλικήν προώθησιν των λειτουργών Μ.Ε.», τ. 61², σ. 414. κβ) Των Γονέων των σπουδαστών Νεαπόλεως - Βοΐου Κοζάνης που διαμαρτύρονται για την επιβολή ειδικής εκπαιδευτικής εισφοράς (τ. 61⁴, σ. 238).

81. Βλ. τ. 59², ό.π. (26), σ. 226.

82. βλ. τ. 59⁴, ό.π. (26), σ. 264.

83. Βλ. τ. 60⁶ - 61¹, ό.π. (26), σ. 198.

84. Βλ. τ. 60², ό.π. (26), σ. 67.

85. ό.π. (84).

86. Βλ. τ. 60², ό.π. (26), σ. 117.

87. Βλ. τ. 60², ό.π. (26), σ. 118.

88. Βλ. τ. 60², ό.π. (26), σ. 114.

89. Βλ. τ. 59², ό.π. (26), σ. 455 (Συνεδρίαση της 28.2.1959).

90. Συχνά ο Κ. Σ. κατά τις κοινοβουλευτικές του αγορεύσεις τεκμηριώνει, παρά τα σχετικά στενά χρονικά όρια των ομιλιών, θεωρητικά όσα προτείνει ή όσα εξελέγχει. Αναφέρω την θέση του για τις οπτικές του ρεαλισμού: «Υπάρχουν, κ. βουλευταί, δυο είδη ρεαλισμού, ο στατικός ρεαλισμός και ο δυναμικός. Ο στατικός ρεαλισμός εξοθενώνει και ταπεινώνει τα Έθνη που τον εφαρμόζουν. Ο δυναμικός ρεαλισμός είναι εκείνος ο οποίος ανοίγει τον δρόμον δια να μεγαλοουργήσουν τα έθνη» [τ. 59², ό.π. (26), σ. 455].

91. Βλ. τ. 58³ - 59¹, ό.π. (26), σ. 791 - 792.

92. Βλ. τ. 60⁵, ό.π. (26), σ. 151.

93. Βλ. τ. 58³ - 59¹, ό.π. (26), σ. 792.

94. Βλ. τ. 61⁴, ό.π. (26), σ. 320.

95. Κω. Σ. αφ., ό.π. (4), σ. 87 - 92.

96. Βλ. και τ. 59⁴, ό.π. (26), σ. 135, 193· τ. 60⁴, ό.π. (26), σ. 248.
97. Βλ. και τ. 58², ό.π. (26), σ. 137.
98. Βλ. τ. 58², ό.π. (26), σ. 136· τ. 60², ό.π. (26), σ. 292· τ. 61³, ό.π. (26), σ. 10, 57.
99. Βλ. τ. 59⁴, ό.π. (26), σ. 134 - 137.
100. Βλ. τ. 59⁴, ό.π. (26), σ. 134 - 137.
100. Βλ. τ. 59⁴, ό.π. (26), σ. 134.
101. Βλ. τ. 58², ό.π. (26), σ. 138· τ. 59⁴, ό.π. (26), σ. 193, 194.
102. «... Τα πανάκριβα συγγράμματα των Καθηγητών... Δεύτερον, πρέπει να εξευρεθή τρόπος να μην υποχρεούνται οι φοιτητάι να αγοράζουν τα συγγράμματα των καθηγητών. Κάμετε έναν Οργανισμόν ο οποίος να εκδίδη τα συγγράμματα αυτά... Εφ' όσον οι καθηγητάι μας δεν μπορούν να γράψουν ένα μεστόν και διδακτικόν βιβλίον, έχον τουλάχιστον την ικανότητα, αντίστοιχον με τας γνώσεις και τας ροπάς των τα επιστημονικάς να εύρουν τοιαύτα βιβλία και να τα μεταφράσουν» [τ. 59⁴, ό.π. (26), σ. 423].
103. «Πρώτον και εάν ακόμη γίνουν αι εισαγωγικάι εξετάσεις με τον πλέον δικαιότερον τρόπον σεις πιστεύετε, κ. Υπουργέ, ότι εκλέγονται οι καλύτεροι; Εγώ πιστεύω, ότι εκλέγονται εκείνοι που έχον απομνημονεύσει και έχον την στιγμήν εκείνην πρόχειρον την απάντησιν, εις τα πιθανά ερωτήματα που θα τους κάμουν οι καθηγητάι... Ένα από τα δύο ισχύει, ή αυτοί που μπαίνουν στο Πανεπιστήμιο δεν είναι οι ικανώτεροι ή, εάν είναι οι ικανώτεροι χάνουν τότε τον ενθουσιασμό των ψαλλιδίζοντα τα φτερά των και δεν προοδεύουν εις την επιστήμην» [τ. 59⁴, ό.π. (26) σ. 223].
104. Κ. Σωτηρίου, «Γλώσσα και Παιδεία» στο «Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση», εκδ. Προοδευτική Παιδεία, Αθήνα 1966, σ. 124.
105. Βλ. τ. 60², ό.π. (26), σ. 292.
106. Βλ. τ. 59⁴, ό.π. (26), σ. 426.
107. Κ. Σωτηρίου, «Ανθρωπιστική παράδοση και ανθρωπιστική Παιδεία, στο «Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση», εκδ.: «Προοδευτική Παιδεία», Αθήνα 1966, σ. 291 - 292.
108. Βλ. τ. 59⁴, ό.π. (26), σ. 135 - 136.

*Summary***THE LIFE AND WORK OF THE EDUCATOR
AND POLITICIAN
KOSTAS SOTIRIOU**

The educator K. Sotiriou was a pupil and close collaborator of Dimitris Glinos, whose work he continued. Sotiriou was born in the village Markopoulo, of the prefecture of Attica in 1889. He received his primary education in the village and at Koropi, and continued his studies at the Rizareion School and then entered the Faculty of Letters of the University of Athens. While he was still a student he signed the declaration which established the Educational Circle (Ekpaideftikos Omilos). He met D. Glinos, of whom he became a pupil and admirer, while attending classes at the Secondary School Teaching Institute (1912 - 3). Between 1916 and 1920 Sotiriou continued his post-graduate studies in Switzerland in Zurich and Lausanne. Following the defeat of Venizelos in the 1920 elections, he was dismissed from his post as a teacher. He was destined to be dismissed twice more in the future (1935, 1946). During the inter - war period his virtues and abilities began to be known. He wrote, translated and reviewed books, wrote articles and edited educational publications. At the same time he taught in Glinos' "School of Higher Education for Women" (1921 - 3), the Marasleion Paedagogical Academy (1924) and was Principal of the Ralleion Girls' School in Pireaus (1928 - 35).

Sotiriou gradually began to embrace the ideology of socialism. A

little later along with Roza Imvrioti he became a member of the editorial committee of the periodical "New Generation" and directed educational issues for EPON (United Panhellenic Youth Organization).

On the 1st of March 1944 he participated in the National Council at Koryschades (May 1944) and co-directed - with M. Papamavros - the Paedagogical Academy of Karpenisi (July - September 1944).

He was dismissed in 1946 for not having voted in the elections, obeying the decision of the Left, although personally disagreeing with it. From that time he became actively involved in politics. In 1958 he was elected parliamentary deputy and from 1958 to 1961 made a considerable contribution to the Greek parliament. In 1963 he expressed serious reservations concerning the electoral strategy of EDA (United Democratic Left party).

Kostas Sotiriou died on the 5th of May 1966 after dedicating his life to the cause of education. His contribution to the common good went far beyond the bounds of the common man.

CHARIS BABOUNIS